

ПРЕЗИДЕНТИНИН КУБОГУ ДЭЭШ... ОЮННАР КӨРҮШТҮГ БОЛУР

Дүүн найысылал Кызылда национал паркка Тыва Республиканың Президентинин Кубогу дээш хол бөмбүүгө республика маргылдаа эгелзэн. Бо чылгы оюннарга хамаарыштыр каш сөстөн чугаалал бээрин бистиң корреспондентивис А. Монгуш ТР-ниң Күш-культура, спорт болгаш туризм кур-комитетинин даргазы Сергей Ынаажыкович ООРЖАКТАН дилзэн.

— Тыва Республиканың Президентинин Кубогу дээш чачыл болган бо мар-гылдаа 7 дугаар чыл эртп турары бо. Бо уелериниң дур-гузунда спорттун бо хевир катат сайзыралды ап, улуг-бичи чонну болунче хаара туруп, бурунгаар хөгжүлде-ни алган болгаш ам-даа бедик чалдаа чедер сорулга-ны салган. Ынчангаш улуг, биче суурларда, албан,

организация болгаш өөр-диге черлеринде улус хостуг уелеринде бөмбүктөөн ту-рарын бо-ла эскерип болур. А оларын спортчу сонургалы, чүткүл бо улуг маргылдаага кижир эргени канчап чаалап алырыл дээрзи база чугаажок. Ол дээрге спорттун бо хевиринге ынакшыл, сонургал-дыр.

Эрткен чылын чүгле зона аайы-биле болуп эрткен мар-

гылдааларга тилекчи командалар Кубок дээш туржуп турган болза, бо чылын кожуну бүрүзүндөн шилиндек командалар кижир. Ынчангаш бо чылгы маргылдаага ийитизи-биле 40 ажыг команда боттарынын күжүн шенежир болганындан демисеп чидиг, оюннар көрүштүг болур дээрзи чугаажок.

Тываның орукчуларында

ШИИТПИРЛЭЭР ДЭЭШ

Чайгы үер-халап-тын Тываның авто-оруктарына ийити чедирген когаралы-нын түнү 8 млн. рубль ажып турар.

Ол оруктарны, көвүргү-лери катат кылып турарына акша-тегерик айтырыны шийтирлээри-биле "Тыва

автоорук" эргелелиниң на-чальниги С.С.Санаа, началь-нигин экономика талазы-биле оралакчызы Н.В.Коро-лева, техниктиг хайгаарал кудизиниң начальниги Д.Ондар баштаан 7 кижиге бо хү-нерде Москвада ажылдап чоруп турар.

Ооң-биле чергелештир

олар 2002 чылдың планын федералдыг орук департа-ментининге камгалаар ажыл-ды база чорудуп турар. Сөөлү үеде тулут материалдарынын өртүзгөн өскени-биле үерге урелген оруктарын болгаш бо чылын кылып автооруктарны акша-тегерик шийтирлээр айтырылгар кончуг нарын.

УЗУН ХУУСААЛЫГ СУРГАКЧЫЛААШКЫНДА

"Тыва автоорук" эргелелиниң началь-ниги С.Санаа Москва-да бир ай чедип турар. Ооң кол чылдагааны, үерге чүгле Тываның эвес, бүдүн Сибириңиң хей авто-оруктары болгаш көвүртүлери үрелген. Ынчап хэрге, Мос-

кадан акша дилзэн деви-скээр көвүдээзинден айты-рынын дарый шийтир-лелетип чаалап турар чылда-гааны ында. Тургузуп келген айтырынын чедимчелиг ший-тирлеп алыр дээш С.Санаа бодунун команданы-биле узун хуусаалыг сургакчылааш-

кында чоруп турар. Бир эвес ынааар ажылдавас болза, биске кым анаа акша бээр боор. Тываның орукчулары боттарының салган сорулга-зын чедимчелиг шийтирлеп алыр дээш ынааар ажылдап турар.

Сергей ХЕРТЕК.

БАЙЫР ЧЕДИРИИШКИНИ

ӨӨРҮП ЧЕТТИРИИШКИНИ ИЛЕРЕТТИВИС

Тыва Республиканың Президентизи болгаш Чазак Россия кооперациязының болгаш Тываның кооперациязының 77 чыл ою-биле изиг байыр чедирип тур.

Хергелекчилер эвилелиниң системазынын ажылдакчылары, а олар дээрге 2 муң ажыг кижиге база 32 муң ажыг хей санныг хуучулар болгай, кедээниң чурттакчыларының чугула хергелек-дерин хандырар, оларнын амыдыралынын байдалын экижидер болгаш социал айты-рыларны шийтирлээр дээш бүгү-ле чүдлерни кылып турар.

Сөөлүгү ий чылда кооперативтиг ажыл-агыйнын ажыл-чорудулгазында салдырган сорулгаларны шийтирлээр талазы-биле улуг эскерилгелер эскертинип турар. Кол көргү-зүлгүлери кудулап бадышкыны доктаган,

садыгта, ийитиниң чөмчөниге черлеринде эки чүдлөр илереп, белеткел ажыл-чорудулгазы катат тургустунуп турар. Тулутун темпелери күштелген. Парикмахерскалар, аптека сады, фотография, амыдырал хандырылгы техниказын септээр черлер, чаа кафе-барлар, дүң-хүн чок ажылдаар садыглар дээш ышкаш ажыл-чорудулганын чаа хевирлери неггепер турар. Республикага кадрлар белеткелинин айтыры-ларының талазы-биле хей-ле чүдлөр кыдынып турар.

Республиканың кооператорлары экономик-тиг шыдал-быраны катат тургузары-биле карылга чок ажылды хандырышсаан, бүдү-рүшкүнүн хемчээлдерин улгаттырыны база ажыл-чорудулганын адырларын калбартырыны уламчылаар база республиканың аш-чөм

айтырынын шийтирлээрине кол киржикчилер болур дээрзин билер бис. Хүндүлүг өнүктүр! Күш-ажылдар дээш Силерге канчаар-даа аажок улуг өөрүп четтириишкини илеретпешаан, бергелерден чалданмай, хергелекчилер кооперациязынын туружун быжылгаарынын, чурттагыч чонунуң янзы-бүрү хергелелдерин хандырыларынын, боттарынын социал хүлээлгелерини күөсетпешаан, бүгү системаны улам ылай кедүреринге чаа, үндөзүн шийтирлерин дилеп тыварынын Силерге күөдөйсис.

Силерге кадыкшылды, чедишкүннерни болгаш ажыл-херектеринер чогул-ла турарын күөдөйсис.

Тыва Республиканың Президентизи—Чазак Баштыгы Ш. ООРЖАК.

Россияга хергелекчилер кооперациязының 170 чыл оюнга болгаш Тывага кооператорларның 77 чыл оюнга уткуштур

УЛУГ САЛДАРЛЫГ КҮШ

2001 чылдың июль 7-де Россиянын кооперация шим-чээшкени бодунуң 170 чыл оюн болгаш Тываның коопе-раторлары 77 чыл оюн дем-деглээр. Бо дээрге Россияга-даа база Тывага-даа улуг болуушкун-дур. Ынчангаш оон төөгүзүнче хая көрнүрү черле артык эвес, ол кымга-даа солун, чүге дизе кижиге бүрүзүнүң амыдыралы-биле ол холбаалыг болгай.

Декабристер шөлүггө тургаш, 1813 чылда Забай-кальеге хергелекчилериниң бир дугаар ийитиленин тур-

гузуп алганнар, ону оларнын амыдыралы чайгаар-ла ычкан негей берген. Олар ону тургузуп тургаш, социал улуг ол октаг чоорту өөскүзө-өөскүзө, кооперация дуга-йында идеяны ажып эрткеш, алызында барып, улуг шим-чээшкенине шилчип бээр деп кааа бодааннар ийик. Ол шимчээшкенин шапкыны-биле хөгжүвүшсаан, Россиянын эң ырак булуңнарының неггепер, чүгле россиянарнын эвес, харын-даа делегейин хей-хей чурттарынын улус-тарының салгалдарының амы-

дыралына үндөзүн эскерил-гелерни кириер деп, оон баштайгы тургузукчулары бодаан-даа чыгы. Коопе-ративтиг шимчээшкени кым-бир кижиниң чарлыны азы дужаалы-биле кончуг дүргөн тытып келбөөн, а бот-бодунга дузалажылга, демо-кратия, дең чорук, чөптүг чээли кооперациязы, көдөш, ажил-агый продукциязы болгаш чиг өт бөлбээлдер, тараачынын эт-херек-селдер, үрөзүннер болгаш эске-даа чүдлөр-биле ханды-рар кооперативтер тургулаан.

Ынчалзажок ол бүгү хевир-лерин иштинден экономика-лаа социал талазы-биле эң-не салдарлы хергелел кооперациязы болуп турган. 1917 чылдың февраль революция-зының бүдүзүндө хергелел ийитилелдер кооператор-ларын санынын барык чар-тык кезин ээлеп турган дээрзин чугаалап каарга-ла, четтир. Ол үеде ол хире салдарлыг турган-дыр.

(Уланчызы 2-ти арында).

СЕМИНАР

БЕЛЕТКЕЛДИ ХЫНАМЧАЛЫГ ЧОРУДАР

Тываның чангыс мандаттыг № 27 сонгулда округунун талазы-биле Россия Федерациязының Федералдыг Хуралының Күрүне Думазынын үшкү чыгышын депутаттыг 2001 чылдың октябрь 14-те эртер немелде сонгулдааларыга белеткелди чорударына хамаарышкан семинары Тыва Республиканың Топ сонгулда комиссиязы июль 3-те эрттирген. Ооң ажылынга кожуннарның болгаш хоорайларның чатырга болгаш Тыва Республиканың тус чер Төлээлекчилер хуралдарының даргалары, ТР-ниң Президентизинин кожуннарда, хоорайларда төлээлери киришкен.

Тыва Республиканың Топ сонгулда комиссиязынын даргазы Н.А.Ондар семинары ажылдап тура, Тываның чангыс мандаттыг № 27 сонгулда округунун талазы-биле Кү-рүне Думазынын үшкү чыгышын депутаттыг бо чылдың 14-те болуп сонгулда-ларыга белеткелди шынар-лыг чорударынын айтырыл-гына доктааган.

Девискээр болгаш учас-ток сонгулда комиссияларын тургузарынын база түр бо-башкарылга органна-рынын шийтирлерин пар-лаарынын чурумунуң дуга-йында илеткелди ТР-ниң Топ сонгулда комиссиязынын секретары Л.Б.Кара-Сал кылган. Бо чугула хемчег-лерни кажангызындан-даа артык хынамчалыг чоруда-

рыныче кичээнгейни углан-дырган, чүге дээрге бо та-лазы-биле четтестер турган-дан маргылдаалар үнүп турган, ону ам болдурбас. Тыва Республиканың Пре-зидент Административинин ууртукчузу В.Б.Индай-оол семинарга чүве чугаалаан. Тываның чангыс мандаттыг № 27 сонгулда округунун талазы-биле Күрүне Думазы-нын үшкү чыгышын депу-тадын 2001 чылдың октябрь 14-те эртер немелде сонгу-лдаалары харысалгалыг болгаш улуг ажыл дээрзин айткан. Сонгукчуларга төлентиг бараан болур депутаттарын кандидаттарын депшидерин, суртаал ажылын республи-каның социал-экономикиг сорулгаларын шийтир-лээрине угландыраын ол чугулага көргөн.

Россия Федерациязынын Топ сонгулда комиссиязынын төлээзи, юридиктиг эртем-нерин кандидаты В.Е.По-маскин семинарын ажыл-лынга киришкен болгаш бодунуң ажыктыг сүмелерин чыгыштың киржикчилеринге берген. РФ-тиң Топ сонгулда комиссиязы Тываның сонгулда комиссиязы-биле сырый харылаалыг ажылдап келген, моон сонгаар ону уламчы-лаарын, практиктиг дузаны ам-даа чедирерин бүзүрөт-кен.

Күрүне Думазынын үш чыгышын депутаттын бо чылдың октябрь 14-те эртер немелде сонгулдааларына белеткел ажылдарын чору-дарына хей ажыктыг чаа чүдлери семинарын кир-жикчилери билп алган. Таан-оол ХЕРТЕК.

ШЫН

Ниитилел-политиктиг солун

Солун 1925 чылдың август 31-де үнүп эгелзэн

№ 77 (16382)

2001 чылдың июль 5, четверг

Ат салган шагы 20.00

Садар өртөө 3 рубль.

ТР-ниң Чазанда

АЙЫТКАН СОЛУГАЛАРЫНЧЕ ЧОРУТКАН

Тыва Республиканың Чазак Чөвүлелиниң июль 3-те болган хуралын Тыва Республиканың Чазак Баштыгының бирги оралакчызы В.М. Оюн башкарып эрттирген. Орта беш айтырыгны сайгарып чугаалашкан.

Тыва Республиканың Улусчу банк" акционер ни-тителелиниң эргелелинин ор-ганырынга Тыва Республи-каның Чазаның төлээзин то-муйлаар дугайында айтыры-ны чугаалашкан. Улусчу банкының Чөвүлелинге Тыва Республиканың Чазаның төлээзинге Тыва Рес-публиканың Чазак Баштыгы-нын оралакчызы В.Ш. Оюну томуйлаар дугайында док-таалды хурал хүлээп алган.

Девискээри хөгжүдери-нин федералдыг фондусундан девискээри сайзырады-

рынын федералдыг програм-маларын акшаландыраары-биле Тыва Республиканың Сан-хөө, Экономика яамыла-рынга 10300 муң рубль келген, оон үлөтөзүн кылган док-таалды хүлээп алган. Бо хө-рөнтүни Тыва Республиканың Чазаның чанында инвести-ция туудуунуң эргелелинге чоруткан. Оон илтиден 2800 муң рубльди өөредилгеже, 4000 муңу чуртталга тууду-че чоруткан.

Чөвүлел хуралы эске-даа доктаалдары хүлээп алган.

Бистин корр.

ХҮНДУЛУГ НОМЧУКЧУ!

2001 чылдың үшкү кварталында "ШЫН" солунга чагыдылга өртөө мындыг:

ХУУ УЛУСКА

3 айда — 64 рубль.

1 айда — 21 рубль.

АЛБАН ЧЕРЛЕРИНГЕ

3 айда — 80 рубль.

1 айда — 27 рубль.

ДҮРГЕН ЧАГЫДЫЛГА

Хүндүлүг номчукчу! Республиканың болгаш хоорайнын почта салбырларына чедө бергеш, "Шын" солунну недеданың азы айның кайы-даа хүнүнден эгелеп, чагыдып ап болур силер.

ДҮРГЕН ЧАГЫДЫЛГА — силерге эптиг болгаш ажыктыг!

БИСТИН СОЛУНГА ЧАГЫДЫП АП БОЛУР

Кижиниң амыдыралында кандыг байырлардар турбас дээр:

Төрүтүнгөн хүн

Куда-дой

Кандыг-бир улуг ат-алдарга четкени

Ынчангаш өңнүг, өң чок кылдыр парлаан

ЧАЛАЛГАЛАРНЫ,

ХҮНДУЛЕЛ БИЖИКТЕРНИ,

БАЙЫРЛЫГ АДРЕСТЕРНИ

"Шын" солунга кыска хуусаада, чиик өртөк-биле, эки шынарлыг кылдыртып, чагыдып ап болур Силер.

Тел. 3-41-16; 3-36-82.

СИЛЕРНИ ЧАЛАП ТУР БИС.

Айтырыг — харыг

Тыва Республи-каның Президен-тизи Ш.Д. Ооржак-биле эрткен дорт эфир дамчыштыр теледамчыдылгага Сукпак суурнуң чурттакчызы Монгуш үк сумуда эмчи дузазын кааа алырынын дуга-йында айтырыгны сонургап салган. Аңаа харынын Кы-зыл кожунуңун төп эмнелгезиниң улуг эмчизи О.Ш. ОНДАР мыйлачар берген:

— Кызыл кожунуңун Сукпак суурнуң чур-такчы чонунга эмчи ду-зазын суурнуң участок эмнелгези биле эмчи амбулаториязынын ажылдакчылары чеди-рип турар. Ында шупту 25 кижиге ажылдап, чонга эмчи дузазын көргүзүп турар. Амбулаторияда терапевтинин, педиа-трин, гинекологтуң, сто-матологтуң, тарышкын болгаш сыжыртылга ба-за чиннеп эмнээриниң кабинеттери болгаш клиниктиг лаборатория ажылдап турар. Суурнуң чурттакчы чонунун дил-лээ-биле 2000 чылдын октябрь айда 15 оруннуң участок эмнелгезин ажалткан. Ук салбырын улуг эмчизи бооп, анык эмчи Алена Болатовна Монгуш, херээженнер эмчизинде А.О. Монгуш ажылдап, аарыг улусту хүлээп ап турарлар. Ын-чалза-даа акшаланды-рышкынын чедишпе-зи-биле бо чылдың июнь 1-ден эгелеп участок эмнелгезинге 5 орунну арттыргаш, хүндүскү стационар кылдыр эде тургускан.

Соолгу шакта

● Күрүне Думазынын депутаты тургаш, чурттап орган бажынынга боолат-тырып каан Лев Рохлинниң (генерал) кадайы Тамара Рохлина ашаанын херээнге онаашкаш, барык үш чыл иштинде истелгеге тавар-жып, кара-бажыга органы-нын соонда, хосталып үн-геш, бо херекти шын эвес истеп, ону коргудуп, мый-дып тургаш, оон өчүк ап турганын хомудал, Европа сулунга кижирген болгаш оон сагыш-сеткилинге чедир-ген моральдыг когарал-дарны эгидери-биле анаа 5 млн. долларын төлээрин негзэн.

● Россия-Белоруссия эви-лелдин күрүне секретары Павел Бородин швейцар прокурорун негелдезин езугаар өчүк бээр-биле ол чуртка четкеш, салган айтырылгарга долу хары бергеш, чанып келген.

● Квантылыг физиканың "бурган", Нобель шаан-налың лауреады, академик Николай Басов 78 харлап чораш мөчзөн. Оон эртем школазы шылгарангай эр-темденнин ажылын улам-чылаар.

● Франциянын президен-тизи Жак Ширак РФ-тиң Президентизи В. Путин-биле Москвага, Санкт-Петербуртка ужуражып чугаалажышкыннарын кылган соонда, Россиянын баштайгы Президентизи Борис Ельцин-биле ужурашкан болгаш Самара хоорайны таварыштыр чуртуңче чана берген.

● Россиянын КАИ (күрү-нениң автономиясы) 68 чыл оюн демдеглээн. Ол орук шимчээшкенинин айыл чок чорунун күрүне инспекциязы (ОШАЧКИ) девискээс уюлганга 1936 чылдын июль 3-те органиастап тургускан, оон ады КАИ турган, а 1996 чылда Б. Ельцинниң Чар-лыын езугаар ОШАЧКИ аларган.

● Часкы үеде улуг үерге алыскаш, үрелип, барык узуткааттыган Ленск хоо-

райны катат тургузарын аныктарынын шалыпчы тууду кылдыр чарлаан. Сту-дентилериниң тулуг от-рядының нити хуралына чыгылганнар Якут (Саха) Республиканың аныкта-рынга кыйгырыгын үндүр-ген.

● Донда Ростов хоорай-нын каналызация коллекто-рунга үрелиишкин болга-нын түңнелинде, Азов хоорай суг хандырылгасы чок арткан.

● Баренцево далайда сутта дүшкен "Курск" атомнуг хемени уштунуңун ажыл-дары барык эгелзэн. Азов-гяга тускай белеткел эрткен суг алаанга ажыл-даар специалистер хемени дүшкен черинде чедип келген. "Рубин" дээр Төп конструктор бюрозунуң суг алаанга ажылдаар оон россия болгаш голланд специа-листери "Курск" хемеге дөмей "Орел" деп хемеге тускай шенелделери база кылган.

● Екатеринбургта Влади-востоке ужуп бар чораша ТУ-154 самолет Иркутскиге бензин кудуп алыры-биле конуп чыткан, оозал-ондакка таварышкан. Экипаж хежигүннери болгаш 145 пас-сажир шупту өлгөн. РФ-тиң ОБ сайды С. Шойгу ында чедө берген, бүгү ажылды удуртуп турар. РФ-тиң Чазак даргазынын оралакчызы Клебанов баштаан комис-сия оозал-ондактын ужурун истеп эгелзэн.

● Югославиянын мурну-дагы президентизи Слобо-дан Милошевич Гаага су-дунга бодунуң буруузу билимзэн, өчүк бээрден ойталаан. Болчукчулар дузазын албаан, бодуну бодун камгалаар мен деп медетпез.

● М. Касьянов Зальсбургта Европа шуулганынга ки-ришкеш, Россиянын деле-гейиниң садыг организа-циязынга кириериниң ай-тырын тургускан, барыны чурттар Россиянын аңаа кирерин деттеп турар.

(АГЕНТИЛЕДЕР МЕДЭЭ-ЛЕРИНДЕН).

40 ЧЫЛ ОЮН ДЕМДЕГЛЭЭН

Самагалдайда өртөк удур №15 кедиктин үндөзилет-инип тургустунганындан бээр 40 чыл оюн демдеглээн.

ИХА-нын күрүненин өртөк удур камгалап албанынын эргелелиниң даргазы, пол-ковник Николай Монгуш баштаан Эрзин, Чаа-Хөл, Кызыл, Каа-Хем кожуннарда өртөк удур кезектериниң, республиканын өртөк удур техниктиг хандырылга алба-нын төлээлери база Сама-галдайга аалдап кээп, чылгы күзүзүшкүннерин илередип, №15 өртөк удур кезектин даргазы, иштики албанын камгалап Аралдыгге сүй белеткери аржуп бер-генер.

Өрт кезээниң хоочун-даа, анык-даа ажылдакчылары: Байыр Балдан, Василий Хунай-оол, Николай Дулов, Алексей Хомушук, Оюлет Чинмит, Василий Шулун-Маадыр, Сай-ын-оол Санчат, Валерия Балаа, Чойгана Хертек, Вален-тина Хунай-оол ТР-ниң ИХА-нын Күрүненин өртөк удур албанын эргелелиниң хүн-дүлүг бижиктерин, акша шааналын алганнар.

ДОРТ ЭФИР: ПРЕЗИДЕНТ-БИЛЕ БИР ШАК

ТР-нің Президентизмине салган айтырымдар болза:

"Тываның хоойлужу-дугаларын Россияны-биле дүүштүрүп турар. Россияда үш уруглуг өг-бүлени хой уруглуг деп санал турар, а Тывада дорт уруглар хой уруглуг дээр-дир, оң ужуру чү? Хой уруглуг не кандыг чөгелдерлиг?"

Бо айтырымга ТР-нің Чолак Аппарастың Эргечоогу эргелелинде киши начальниги Д.К. ДОЛЗАТ-МАА харыялаан: "РФ-тиң субъективниң хоойлугу РФ-тиң Хоойлугу-биле дүүшпей барган тавары-гада РФ-тиң девискээринге чүгте Федералдыг хоойлу күштүг болур".

база харыялаан:

Ол харыя мындыг: "РФСР-ниң ЧК-ның 36 чүүлүн 8 пунктуну эзуаар (ук кодексти 1998 чылдын март 28-те хүлээп алган, 2001 чылдын апрель 17-де аңаа ескерилгелерни кириген) чуртталга Шөлүн бирги ээл-чегде "Маадыр ие" деп атты тывыскан иелерге, үш болгаш оон хой уруглуг өг-бүлелерге, бот иелерге мурнады бээрин көргөн.

РФСР-ниң ЧК-ның 37 чүүлүн 3 пунктуну эзуаар дээди, тускай ортукмак, профессионал-техниктиг болгаш еске-даа өөрөдиге черлерин дооскан, хуваалда эзуаар еске черлерге ажил-дал барган анык специалисттерге, оларның өг-бүлелер-

ринге бүдүрүлгө, албан бол-гаш организация черлери ажилдаар черинге чеде бээр-ге, оочурдан дашкаар чурт-таар байжынарны бээр".

"Тывага эвээш шалың-ныг черге ажилдаарынын орунуга, ажил чок органы дээр-дир. Бир дугаарында, ажил чок дээш пособиени төлээр, уруглар азыраар пособиени, квартира теле-визия дотацияны төлээр, гуманитарлыг дузаны, еске-даа чөгелдерлерни көргүзүп турар. Ындыг ажил азыра-дыкчы хоюненин тургуза бербес бе?" — деп, В.Киреева айтырган.

Бо айтырымга күрүнениң чоңу ажилга хаара тудар федералдыг албанының департамент удуртукчуу В. С.

ЧАШ-ООЛ харыялаан: "Ийе, шын айтырым салдынар. Ындыг байдал бар. Бодап көрөгө, эвээш шалыңныг черге ажил-даарынын орунуга, ажил кылбайн органы дээр-даа ышкаш. Ынчалза-даа ажил чок кижилерге пособиени доктаамал эвес төлөп турар болгай, оң соонда чоңу ажилга хаара тудар дугайында федералдыг хоойлуга дүүш-тур соксадып каар. А эвээш шалыңныг ажил дээрге доктаамал турар. Ажил чок болуу — мораль-психология талазы-биле аар урукж. Силер үениң экономикагын система-зынга керек чок апарар силер, силерниң арга-шинеер, билинчер керекчок апар. А кандыг-даа ажилга ажилдап турар кижилер ажилдап чоруу-

күжи болур, ол кайда, кым-биле ажилдап чоруурунга харыя бээр шинээлиг болур.

Азырадыкчы хоюненин болдурбас дээш чоңу ажилга хаара тудар албан черлери ажил чоктар-биле идепкейлиг дилээшкенин кылып, оларны учедуну аайы-биле айда ийи катап демдегеп турар, хей-ниити ажилда-рынга оларны хаара тудуп турар, ажил чок кижилер ажил дилээрлерин Күвүнүң ажилында кижирит турар. Олар эде белектенип, проф-өөредилгедге хаара туттун-гай..."

"Аныктары күш-ажыл-га хаара тударының айты-рыны калчаар шопторлоп турарыл? Аныктар ажил тышайн, аңаа-ла азып ту-

рары кем-херек үүлгедиин болдуруп турар" — деп, студент Оюн чөптүү-биле айтырган.

Бо айтырымга база-ла В. С. Чаш-оол харыялаан: "Анык кижилер рынок экономика-зынын үезинде күш-ажыл рыногунга чижилге кылып шыдавазын барымдалааш, (мергежилик чок, дуржулгазы эвээш болгаш еске-даа) ТР-ниң Чазаның 2001 чылдын март 1-де № 241 докталаан эзуаар "Тыва Республиканың аныктары" деп тускай сорул-галыг программаны ажилдап кылган болгаш бадылаан (2001-2003 чылдарда). Ында аныктары ажилга хаара тудары, мергежил шилип алырынга дуза кадарын, аныктарының сайгарлыкчы

ажыл-херек деткирин, чуртталга айтырын ший-тирлээрин, оларның дыш-талыгын, культуразын, чо-гадыкчы ажил-херек дег-жерин болгаш деткирин, еске-даа чүүлдерни тода-радып көргөн.

Бо ажилдары боттан-дыргаш, аныктары ажилга хаара тудар керекти ший-тирлээр. Бо программаның чогадыкчызы болгаш күрү-не чагыкчызы — аныктар херектериниң талазы-биле Тыва Республиканың күрү-не комитети. Аныктары ажилга хаара тудар айты-рылгар талазы-биле санал-оналдарны ук комитетке кижирет.

Харыяларны Василий КРИВИК белектээ.

УЛУГ САЛДАРЛЫГ КҮШ

(Тончүзү, Эгези 1-ги арында).

Хаан чазар кооперасташ-кынга кончук сезинчиг бай-далын көргүзүп турган, оң иштинде бүгү-россияжи хей-ниити каттыжышкыныры тургустуна бээр деп бодааш, аңаа шалтыктап турган. Чүгте 1898 чылда Москваңың херек-лекчилер ниитилелдериниң губерния организациязының кыйгыры-биле Россияның кооперативтиг төвү — Рос-сияның Төп эвилели (Центро-союз) тургустунган. Ол хереклекчилер кооперация-зының организациястыг, эконо-миктиг, методиктиг болгаш мөөнөтчөк төвү болу берген. Кооперацияның эрге-ажык-тарын чурт иштинге-даа, даштыкыга-даа ол камгалап турган. 1903 чылдан бээр Россияның Төп эвилели Делегейниң кооперативтиг эвилелиниң кежигүнү болган. Төп эвилелдин тургусту-ганы-биле хереклекчилер кооперациязының хөгжүл-дизинге чаа үе-чада Россияга хереклекчилер кооперация-зының чаңгыс аай система-зын, чаңгыс аай шимчээш-кини тургузарының үе-чадасы эгелен.

Совет үеде өчүнчү кооперативтиг хевир, күрү-нинге бодаарга, дыка чиг деп сталинчиг бүтпес бодалга сылдап алгаш, кооперация-ның хей-хөй хевирлерин ууткап каан. "Теория ары-лаашкыны" дээр чүгте сыл-дап алгаш, ажил-тышын кооперациянын безин уут-каан болгай, ол кооперация барааның чедишпес берге үезинде безин чурттакчы чоңу хей-хөй барааннар-биле хандырып турган.

Сайзыраңгай материал баазалыг болгаш кадрларлыг хереклег кооперациянын бараан кулавырларын мөөн-ээринге болгаш чурттакчы чоңу аш-чөм продуктуларга база бирги хереклединг барааннары-биле норма-чожектиг хандырынырга күрү-не ажилдап турган. 1930 чылда чурттуң бараан саарылга-зынга хереклег кооперация-зының үлүү барык 70 хуу четкен. Картофельдин бол-гаш ногааларың чартыктан хей кезин оң белектээ, чурттакчы чоңу хей кезин тараа-биле хандырган. Олден чүе чүп дие, 1935 чылда ВКП (б) ТК-ның шийтири-биле кооперацияга хереклекчилер кооперациязынын ажил-чорудулгазын соксаан, оң эг-херектезин күрүне структу-раларында (Садыг амылзынга) халаска берипкен. Хуу да-мырлардан кандыг-даа ком-пенсация хоорайларын хереклекчилер ниитилелдер-ниң хуучулары албааннар. Хереклекчилер кооперация-зында күрүне оң өчүнчүнүң үштүң ийи хууун ал алган.

Оон эрткен, хереклек-чилер кооперациязы аңаа чүүлдеш хей-хөй принци-терин болгаш үнелиг чүүл-дерин чидиргеш, тускай структура болу берген. Ажил-чорудулгазынын адырла-рының аайы-биле күрүне аңаалдарын берип эгелен, ажилдакчыларын санын, ажил төлөвириниң фондузун, чарыгалдарының деңгелин, сургакчылаашкы чарыгал-дарын болгаш еске-даа чүүл-дерин тодарткан. Ындыг болзажок, ол хөгжүп база

быжыгып орган. Ада-чурттуң Улуг дайының чыдарында улуг шылгалданы эрткен, фашисттиг эжелекчилерни чыла шаарынга болгаш дайын соонда чылдарда улус ажил-агыын катап тургу-зарынга болгаш салышкы-нын кириген.

Тывага 1924 чылдын де-кабрь 16-да Тыва Арат Респу-бликаның Министрлер Чөвү-лели Тываның Төп коопера-тивин тургузар дугайында шийтирини хүлээп алган. Садыг-белектел ажил-чору-дугаа чорутулуп ол монополист болуп, хей адырыг катты-жышкын болу берген. Хереклекчилер кооперациязы республикага бүдүрүлгө, садыг, белектел харылзаа-ларын хөгжүдеринге улуг рольду ойнаа, а кооператив өчүзү республикага кол чүүл болу берген.

Чуртка тоталитарлыг эзу-чурмунун хайнышкынын үезинде (1962-1966 чылдар) Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлели чаңгыс талагы чурт эзуаар республиканың хереклекчилер эвилелини баазыныга "Росбакалея" болгаш "Росмасорбторг" дээр ышкаш мөөнү-биле садыг баазалары тургузарын хүлээдирин турар доктаалды (1962 чылдын январь 18 № 3) хүлээп алган. Ол доктаал эзуаар оларның складтар турар байжынар болгаш бүгү дериг-херекселдерин база халас дамчыдып берген.

1966 чылда Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлели "Кызыл хоорайга күрүне садыгын организациястаар дугайында" (1966 чылдын март 2 № 125) доктаалды хүлээп алган. Ол доктаал эзуаар база-ла Тыва-нын хереклекчилер эвилели-ниң хоорай баазыныга садыг бүдүрүлгелерин, складтарын, ларек-кисюклерни, столова-ларны, оон иштинде "Улуг-Хем" ресторанын болгаш еске-даа чүүлдерин дамчыт-кан. Эле тургустунушкун үезинде хоорайнын өчүзү кылдыр Тыва Республиканың хереклекчилер кооперация-зынын Төп колхоз рыногун дамчыдып берген.

Хамык өчү-херекти күрү-ненин кылдыр ыңчалдыр дамчытылып турган болза-даа, Тываның хереклекчилер кооперациязынын ырмазы сымаан, а харын-даа ажил-чорудулганын бүтү-ле адырла-рынга хөгжүлдени чедишпес берген.

Россияга болгаш Тывага үндезин чаартылгаларын бүдүзүнде хереклекчилер кооперациязы экономика талазы-биле быжыг, саң-хө талазы-биле чогулгалыг, сай-зыраңгай материал-техниктиг баазалыг болгаш мергежил-диг кадрларын организация турган. Ол калбак ассортимент-тиги барааннар-биле чурт-такчы чоңу долгуз-биле хандырып, ачы-дузаларын көргүзүп, белектел ажил-чорудулганы кылып, көдээ ажил-агынын өстүргөн бүгү продуктуларын садып албы-шаан, күрүне албан черлерин аш-чөм-биле хандырган. Санаар болза оон-даа хей-хөй чүүлдер кылганын, ол бүгү чоңу эрге-ажынынга ба-раалгатынган.

Ындыг болзажок, реформаларның эгелээни-биле чурттуг хеме алган бүгү-

ниити кризис хереклекчилер кооперациязын оюп эрттээ, аңаа аар салдарын чедирген. Кооператив ажил-агынын бүтү-ле адырларыга бүдү-рүшкүнуң хемчөөлдерин дыка кудулаан, хей-хөй организациялар саарылгалыг херекчилерин чидирген, кооператив өчүзүн "хуужу-дар" талазы-биле кампания калбарган, хереклекчилер кооперациязы сандарап баткан.

Кооператив организация-ларын болгаш Төп эвилелдин Баштаар чериниң күжекишикиненин ачы-зында Россияның Күрүне Думазы 1992 чылда "Россия Федерациясында хереклек-чилер кооперациязын (хереклекчилер ниитилелдер-иниң, оларның эвилелдер-иниң) дугайында" РФ-тиң хоойлузун хүлээп алган. Ол хоойлу кооперациянын эрге-хоойлугу камгалап хан-дырган.

РФ-тиң Төп эвилелиниң инициативы-биле 1997 бол-гаш 2000 чылдарда үндүргөн хереклекчилер кооперация-зынын дугайында хоойлугу демократич, эзулуг улусчу организация кылдыр оңу катап тургузарыга эге базыны ол салган, ол эзуаар алырга, ук организациянын долу эргелик чарга чаңгыс ээлери хуучулар болуп турар.

Хереклекчилер эвилели-ниң Баштаар чериниң 1998 чылда хүлээп алганы 2002 чылда чедир чогулгудулганы болгаш хөгжүлденин про-грамманы, эрттирген эртем-практиктиг конференциялар болгаш Танды, Чаа-Хем кож-поларын, Чадаана коорпо-зунуң баазыныга эрттирген боду тургускан болгаш ол чоңга бараан болуп турар. Бодунуң турп келгенин 170 чыл төөгүнүн дургузунда амылдары арга-шинектиниң база кижилерге, ниитизи-биле ниитилелге эргежок чугулазын көргүзүп шыдаан. Ол моон сонгаар-даа россия-нарга шыкчы бараан болуп, оларның аны-бүрү херек-лекчилер хандырып, бодунуң социал хүлээлгезин күөсөдип шыдаар дээрин бүзүрдиг чугаалап болур.

Бо таварылганы ажилдап алгаш, Хереклекчилер эвилелиниң баштаар чериниң бол-гаш бодунуң өмүзүмдөн Россия кооперациязының 170 чылы болгаш Тываның кооперациязының 77 чылы-биле холбаштыр кооперацияның хоочуннарынга, Хереклекчилер эвилелиниң система-зын бүтү ажилдакчыларынга байыр чедирерин чөлсээр көрүңер. Ол ышкаш амыр күш, ыңчалзажок буяныг аш-ажылга чедишкенин, кооператорларның аразыда харылзааны быжыла-рын болгаш бүтү-ле адырларга база организация бүзүзүне боттарының ажил-чорудулга-зынга улам ыңайгы көдүр-лүшкүнуң чедишпес алырын система-ны бүтү ажилдакчыларынга күзүзүн чөлсээр көрүңер. Силерге чедиш-кинирин, болгу дег кижик-терни күзүдүм, эртим колле-галар, ажил-херектерге че-дишкенин болуңар. Калдык-шылды, ас-кежик күзүдүм.

Хонгук-оол МОНГУШ, Тыва Республиканың Хереклекчилер эвилелиниң баштаар чериниң даргазы.

чылда 11 млн. рубль болган. 71 тонна ногаалар белектет-тинген. Оон ыңай эът, кар-тофель, дүк талазы-биле көр-гүзүлгө база чогуур ден-нелде.

Адырлар аайы-биле көргү-зөр болза, кылдырган чүүлдер хей. Ол көргүзүлгө юбилей илеткелине тодаргай көр-гүстүңер.

Хереклекчилер эвилели-ниң системазында эки көргү-зүлгө бар-даа болза, ажилда четпестер болгаш чедир кылдырмаан чүүлдер бар. Бистер ону чажырбайн турар бис. Бо чылдын январь 25-те Хереклекчилер эвилелиниң Чөвүлел хуралында адырлар аайы-биле баштаар чериниң даргазынын оралакчылары-ның отчеттарын дыңнаан болгаш Хереклекчилер эвилелиниң баштаар чериниң база ниитизи-биле бүтү система-ны ажилына шүтүмүлдиг үнелер бердиген. Хереклек-чилерин Тес-Хем, Сүт-Хөл, Барыны-Хемчик, Улуг-Хем, Өвүр, Аржаан, Кур-Чер ниити-лелдериниң ажилына ха-маарыштыр шүтүмүлдиг чи-диг болган. Оларның ажил-чорудулганын идепкейждер талазы-биле саналдар кири-тинген, харын-даа боттары-ның хүлээлгелерин күөсөдип шыдавайн турар улутрук-чуларын солгун дугайында саналдар тургулаан. Амгы үеде кол сорулгаларын бирээзи болза, ол бүдүрүлгелерин бураашкыны бол-дурбазы, оларга экономика-ны чогулгудуу база шынар болгаш хемчөөл талазы-биле көргүзүлгелерни эжикидерин уламчылаар болур.

Россияның хереклек-чилер кооперациязын чоң боду тургускан болгаш ол чоңга бараан болуп турар. Бодунуң турп келгенин 170 чыл төөгүнүн дургузунда амылдары арга-шинектиниң база кижилерге, ниитизи-биле ниитилелге эргежок чугулазын көргүзүп шыдаан. Ол моон сонгаар-даа россия-нарга шыкчы бараан болуп, оларның аны-бүрү херек-лекчилер хандырып, бодунуң социал хүлээлгезин күөсөдип шыдаар дээрин бүзүрдиг чугаалап болур.

Бо таварылганы ажилдап алгаш, Хереклекчилер эвилелиниң баштаар чериниң бол-гаш бодунуң өмүзүмдөн Россия кооперациязының 170 чылы болгаш Тываның кооперациязының 77 чылы-биле холбаштыр кооперацияның хоочуннарынга, Хереклекчилер эвилелиниң система-зын бүтү ажилдакчыларынга байыр чедирерин чөлсээр көрүңер. Ол ышкаш амыр күш, ыңчалзажок буяныг аш-ажылга чедишкенин, кооператорларның аразыда харылзааны быжыла-рын болгаш бүтү-ле адырларга база организация бүзүзүне боттарының ажил-чорудулга-зынга улам ыңайгы көдүр-лүшкүнуң чедишпес алырын система-ны бүтү ажилдакчыларынга күзүзүн чөлсээр көрүңер. Силерге чедиш-кинирин, болгу дег кижик-терни күзүдүм, эртим колле-галар, ажил-херектерге че-дишкенин болуңар. Калдык-шылды, ас-кежик күзүдүм.

Хонгук-оол МОНГУШ, Тыва Республиканың Хереклекчилер эвилелиниң баштаар чериниң даргазы.

Суг оруу ажыттыгынган

Тывада аргыжылга оруунуң бир хевиринге — СУГ ОРУУ хамаарыш турар. Бо оруктуң төөгүзүнче хал көрүп көөр болзубасса, дыка солун. Устуг машина оруу ажыттыгымаанда-ла, Тывага көжүп кээп турган баштайгы орус кижилер суг оруу таварыштыр көжүп келгеш, Чаа-Хөлге, Шагаан-Арыга турумчуп чурттай бергенни төөгү материалдары бадыткап турар. Кызыл шапка-биле Улуг-Хем өрү өскөп, Чаа-Хем, Тожу чедир чурттай бергенер. Саян аш-ажыл, Минусинск чедер дээр кижилер колдуу Улуг-Хемни куду салдап бадьш турган.

Кажан Тыва Арат Респу-блика бот-догуннаан күрүне бооп тургустунганда, Тывага суг оруу шапкын хөгжүлдени алган. Аргыжылганың оруунга СССР улуг деткимчени бол-гаш дузаны чедирген. Кызыл хоорайны тудуп кылдырда безин ол үеде Тожудан ышты кандыг-даа техниканы кижилгези чокка сал-биле бадьшып турганнар. Оон чоорту баржалары ажилдап, Тожудува чүзүктү чедирип турар аларган. Тожудува суг оруунуң чогуур деңгелге чедир ажилганын бээр 40 чыл ашты турар. Ол үениң иштинде Тываның сугжулары Тожудува чеже тонна чүзүктү чедирбээр дээр.

Чурт рынок экономика-ны-че киргенде, республиканың бир хоочун бүдүрүлгези — "Тываның суг аргыштырылга" компаниязы акционер ни-тилед берге орукту эрткен бүдүрүлгелерин бирээзи. Кым ажилдап шыдаар-дыр, ол рынокка шыдажыр дээрзин үезинде ап, коллективке быжыг чуруму тудуп тургаш, шыдажыр үндүс. "Амылдарал чаңгыс черге турбас, ол шимчээшкынде, эки үе келир" — деп ажилчынарга чуга-лап турганын халас барбаан. Эрткен чылын күш-ажыл-дын бүдүрүлгүнү үш катап улгаттырганын бээр 40 чыл-ды эжидиришкенин эгел-дери биске чик болган. Ынчалза-даа чылга үер биске дыка-ла шалтыктаан. Бир талазында, эжидиришкенин үезинде эгелеп чададыс, ийи дугаарында, теплохоттар доктаар, пассажирлер дүжү-рер, доктаар өртөөлөр Тоо-ра-Хемден Кызылга чедир үрелген. Сугунуң агымын улуу, хей ыштарын бадьш турары эжидиришкениге база-ла шалтыктап турар.

Береглер турга-даа, эжи-диришкени бо хүннерде чурум эзуаар чоруп эгелей берген. Тожудува 100 тонна кывар-чаар материалды чедирди. Бо чылга эжиди-ришкенин үезинде ол кожун-дува 1,5 муң тонна кывар-чаар материалдары чедирер бис, эрткен чылдарда деңгезге, 150 хуу улгаткан. Оң-биле чергелештир Тожудува 400 тонна калбак хереклединг барааннары чедирер план-да көрдүңер. Бо чылдагы эжидиришкенин багай эвес доозуп болурустуң аргазы бар. Теплохоттарын, баржа-ларын септелгези хоомай эвес кылдырган болгаш дү-жүлгалыг капитаннарда бы-жалгалаттыңар.

Олер Витальевич 30 ажыг чылдар иштинде Тываның ак-көк оруктарында ажилдап келген, республиканын суг аргыштырылга оруун сайзы-руурун чуртталганы хей уруг-ларны ие Хожунай Таржаа мал-маганын. Ол чеден хар ака берзе-даа, сайгарлыкчы уруг-дарынын аразында оларның күш-ажылын шын организациястап чоруур.

Улуг уруу Райса — Тими-рязев аттыг академия доо-зукчуу. Ол тускай эртемниң аайы-биле аныкыр-тывыш ажил-агынын экономист-бухгалтери. Кол ажылы-биле чергелештир арат (тараа-чын) ажил-агыны чорудуп турар. Ынчангаш уруглары арат ажил-агылып.

Хожунай Таржааның огту Амилат агроном эртемниг. Ол

ХЕРЕК КЫРЫНГА БАДЫТКА-ДЫВЫС

радырынга төлөпиг улуг-хууун кириген кижилерин бирээзи. Ол чүгте улутрук болурунда аңгыда, кончук биче сеткылдиг кижилер, ыңчангаш коллективтиг болгаш эш-өөрүнүң хүндүткенин чаалап алганы таварылга эвес.

Бо чылын теплохоттарын капитаннары болгаш хем эринин албанын ажил-дакчылары Саян артында келген тускай комиссияны кижилгези-биле аттес-тация эрткенер. "Тываның суг аргыштырылга компаниязы" акционер ниитилелдин харыялап турар суг оруктары Сибирде эң берге суг оруун-га хамаарыш. Сугунуң агымы дүрген, ужаларлыг болгаш даштыг болуп турар. Ынчан-гаш хем оруунуң ажилдак-чыларының аттестация эр-тип турары таварылга эвес. Пассажирлер аргыштырып турар теплохоттарын эки-лажына эң-не хоочун капи-таннары быжыглап турар чылдагынында.

Коллективтиг кол өзөө — үр чылдарда үр-түннелдиг ажилдап келген хоочуннар эвээш эвес, оларга капитан-механиктер Григорий Блинов, Валерий Ремез, хем ол чары-биле пассажирлерни аргыш-тырып турар паромун капи-таны Валерий Конусаев дээш, ескелерин даа адал болур. Олар коллективтиг чогааралы, аныктарга бот-тарынын арга-дуржулгазын төлөпиг-биле дамчыдып берип чоруурлар.

Тыванын суг аргышты-рылга компаниязынын мур-кунда бергелер болгаш ший-тирлээр айтырылгар хей-даа болза, даартагы хүнче бүзү-редлиги-биле көрүп турарлар. Олар Саян-Шушенск суг хөөлбээниң оруун шийгээдип алырынче улуг кичээниги салып турар. Бо айтыры ТР-ниң Президентизинин болгаш Чазактын контролонда туруп

— бөгүнде сайгарлыкчы. Сайгарлыкчы боорда, суур-лук чурттакчыларын херек-лектеринге дүүштүр ажилдап чоруур. Алды, дини, еске-даа өлүк-чөм продукт-тарын, кат-тоорукту садып турар. Кызыл күжү-биле ажилдап алган акша-зы-биле көдээ ажил-агы авто-

болур болгаш алызында ба-рып, республиканың социал-экономиктиг хөгжүлдизинге көсүк черни ээлэй бээр билдинтир. Элегестин хөмүр-дажы металлургия бүдүрүл-гелеринге ол онза ажыктыр-болуп турар. Ону шийгээдип алырын айтыры шийтир-леттинип турар. Бир эвес үлөтүрүнүң бо ийи адырында тургустунуп келген айты-рыңгы чогуур үезинде чедим-челги шийтирлеттер болза, "Тываның суг аргыштырылга компаниязы" акционер ниитилелдин ажылы шапкын хөгжүлдени алыр.

"Амылдарал чаңгыс черге турар эвес, ол шимчээш-кынде" — деп Олер Виталье-вичин чугаалап турары чөптү. Үш чыл бурунгаар бо бүдүрүлгени бижип турумда, байдал дыка-ла нарын турган. Акша-тегерик бүдүрүлгениң агар санында чок, ажилчы-нар ай-айы-биле шалың албас, артык кезектер садып алыр хамаанчок, кывар-чаар ма-териалдар өртөөнге күш четпей турдулар. Ам мында байдал ескерилген, үе-шаг-нын эки талаже эргилдизе чоочулгала оруу дээрин бо кижилер ажилчынар-биле чугаалажып тургаш, ескерип каар чорду.

"Тываның суг аргыжылга компаниязы" ниитилел чүгте бут кырынга туруп, быжыктып орав эвес, келир үеде респу-бликаның социал-экономиктиг хөгжүлдизинге эң-не ажыктыг аргыжылга оруу болу бээр дээрзинге кым-даа идегеп болур.

Сергей ХЕРТЕК.

ЧУРУКТА: "Тываның суг аргыштырылга компаниязы" акционер ниитилелдин баштаар чериниң даргазы О.В. Петров.

Василий БАЛЧИЙ-ОЛДУН тырттырган чуруу.

турар. Тываның дыдынга Саян артында бүдүрүлгелериниң сокуургалы дыка улуг, ыңап кээрде, Енисейнин суг оруу ажилгалга кирер болза, ыш болбаазырадып турар бүдү-рүлгелерге улуг деткимче

болур болгаш алызында ба-рып, республиканың социал-экономиктиг хөгжүлдизинге көсүк черни ээлэй бээр билдинтир. Элегестин хөмүр-дажы металлургия бүдүрүл-гелеринге ол онза ажыктыр-болуп турар. Ону шийгээдип алырын айтыры шийтир-леттинип турар. Бир эвес үлөтүрүнүң бо ийи адырында тургустунуп келген айты-рыңгы чогуур үезинде чедим-челги шийтирлеттер болза, "Тываның суг аргыштырылга компаниязы" акционер ниитилелдин ажылы шапкын хөгжүлдени алыр

ТАР-НЫҢ 80 ЧЫЛЫНГА

Эрзин кожуун 60 харлаар

КҮШ-АЖЫЛЧЫ АЛДАР
УЛАМЧЫЛАВЫШААН

ЭРЗИН бистин Тыва-выстың база бир чараш булуңнарының бирээзи болгай. Аржаан суларлыг, арыг хөлдөрлүг, яңы-бүрү казымал байлактарлыг, аң-мөңгит, кат-химистиг. Ол — тежежилерин, хойжыларын, чылгычыларның база тывызыксыг уран-шевер кижилерин ораны. Эрзин — шаг үеден бээр кончуг солун, асаагыр, эрес-шудургу, уран таланттыг, күш-ажылчы кижилерин чурту.

Оларның бирээзи — бистин улуг өгбөвис Михаил Белчээвич Шойжунун дугайында сактыышкынын бижири болады.

Ол — Тывага национал-хосталгалыг революциянын, колхоз тургузушкунун, кооперациянын, партия совет акжылдың хоочуну, узун болгаш уттундурбас төөгүлүг кижилеринң бирээзи. Оон чангыс чер-чурттуглары Михаил Белчээвичин дугайында эки сактыышкынарны бо-ла чугаалаан олар.

Күш-ажылчы намдарлыг кижиниң дугайында бо сактыышкы анык-ескенге эки үлгөргө-чижек болуп, оларнын орунун сылдызы боор дээринге идегидим. Михаил Белчээвич 1908 чылда Эрзинин Аргайты деп черге яды арат өг-бүлөгө төрүттүнген. Он харлында-ла ол ада-иезинден чарлып, даайы кижиниң аалыга малын малдажып, таразын тарыжып, дуалажып өзүп келген. Сөөлүндө ол бодунун дугайында "Шын" солунга мынчаар бижээ: "Октябрь мезин салым-чолуну дорту-боло өскөргөн".

Национал-хосталгалыг революция тилээзинин соонда, Михаил Белчээвич өскө эш-өөрлери-биле бир дөңгө чаа амдыралды тургус-чүп кирипкен. Ол коллективтиг ажал-агыже хып дээн чалым назынында кирип, күш-ажылдың бүгү-ле адырларынын ажалдарына кирип келген. 1930 чылдарда чин сөөртүр ажал эгелээн турган. Эрзин, Самагалдайның коржаа черлеринин чондан садып алганы алгы-кеш, дүк, өлүк, чыжыргана дээш, өске-даа чиг элин төвө-биле Кызылга экеп дужаап турганнар. Ынчан Тес-Хем коржаазы чин сөөртүргө 60 төвөлери туруп турганнар. Михаил Белчээвичин чин сөөртүп турган эштери: Тадарыкпай, Тамбыра, Шойжал. Эрзин — Кызыл аразында чин сөөртүргө 15-18 онук үнер турган. Чин сөөртүлгезинин ажалы ол үеде эң чутула ажал деп санаттын турган. Чүте дээрге чонун бүтү-ле чутула хергелгел бараанарын аай-дедир экеп турган үе ол.

Чыл келген тудум-на, чонун амыдыралында чаар-тылгалар немежи, чонун сонургалдары, негелделери угадып кел чыккан. 1936 чылдан 1961 чылга чедир дерги садып ажалдап, чонун хергелгел бараанарын арбыны-биле экеп турар алгартан.

1936 чылда Кызылдың Дон-масс-Сутта теректер аразында тула улустун национал байыр-талы Наадым бооп эртен. Ол Наадымга Михаил Белчээвич Эрзин кожуундан 10 шыраак дээн мөгелерин аразында хөрүшке кээп киришкен. Хүреш бооп турган стадион-нун кырынга ийи чаа самолет чараштыр ужуп, чонун кай-гаткан. Салчак Тока ол Наадымга чүве чугаалааш, Совет казак ада сагыш салып, белек-ке 2 самолетту бергенин чар-лаан. А ол самолеттарын ужулукчулары тыва оолдар болган. Ол оолдарны баш бу-рунгаар өөредип каан чүве-дир.

Колхоз тургузушкунун үезинде партия Михаил Белчээвичке улуг даалганы берип, Эрзинин "Коммунизмче орук" колхозун удур-тур улуг даалганы берген. Ынчан "Коммунизмче орук" колхозу кожуунда эң-не хожу-даггай ажал-агы турган.

Улуг харысалга алгаш, анаа ораар эвес, баштаар чер-ниң кежигүннерин чыып, активчилер, ылангыя хоочун коммунистер-биле, сүмеле-жип, ажал-агынын сегидип алыр дээш анык-бүрү хемчег-лерин ап, хей аргаларын ажаллап келгенин түнө-линде, колхозтун ажалы сег-ип эгелээн. Массалыг шеф-тээжинерни организастан, чүс-чүс кубометр одаар болгаш тудур материалдарын белектеп, аят-малды хөзө-лөп, тайгаларже хей-хей аңчыларны ажаллап, ол бүгү ажалдың орулганын чыып эгелээнер. Михаил Белчээ-вичинин организацы талан-тызын, билдиги удуртул-ганын ачызында, колхозтун ажал-агыны илези-биле чаарттыны эгелээн.

Михаил Белчээвич чан-гыс чер-чурттуларын ар-га-сүмезин дыннап, оларын кызымалкай күш-ажылдыг чоргаларны, эки сактыыш-кынарын чугаалап, солун, сеткүүлге-даа бижири турган. Ол-60 черлерден кирип алган орулгаларын колхозтун ниити ажалында ажаллап, ажалдың бүгү-ле адырларын эюжидип, сайзыралды тур-ганын түнөлинде, колхоз алзында барып, хожуудагы чоруктан уштунуп, кожуунун мураккы ажал-агыларын бирээзинге санаттыра берген.

1967 чылда колхозтун мал-дын быжыгы чыгып мал — 1750, хой — 39 муң, өшкү — 12 муң, инек 460 чедир өскөн турган. Ол чылдарда колхозтун сан-хөс ажалын Шириин Нурзат билдиги удуртуп, сайгарып, башкарып турган. Тудур ажалын сайзырадыры-биле

Нам-оол Мөңгө, Каваа Чооду, Эртин Чооду, Шириин Чооду база херээжен тудутжу-лар: Дучун Шулуу, Кежикит Мөңгө олар Нарын суурга чаа, чараш бажынарын тудуп турганнар. Анык-бүрү ажал-агы ол үеде колхозка база улуг орулганы кирип турган. Ынчангаш Эрзин Сандай, Аңчы Идам олар улуг улуг - хуузун киригенер.

Колхозтун мал бажын өстүрери-биле малчынар: Майдыр Маа-Хөө, Ховуай Кыргыс, Сагды Самбыр, Нат-пип Эрес-оол олар Тыва АССР-ниң алдарлыг малчы-нары болганнар.

Михаил Белчээвичин колдузалакчыларын бирээ-зи, ол үеде нам эге организа-циянын секретары Шокул-чап Кыргыс-биле дөңгө бүтү-ле ажалларын удуртуп чоруп турган. А кедээ Совет даргазы Белчир Кыргыс даргаларын-дан чыдып калбай ажалдап турган.

1954 чылда тарылга шөлү немежи, кур черлерге та-рааны арбыны-биле тарааш, хей дүжүтү алганнар. Тараа тарырылгала база ажалда-зынга агрономнар: Лагбуужак Санчаа, Сан-Хөө Лопсан-Ба-зыр олар кончуг кызымал ажалдап турганнар. Тараа-быдаа немежи, мал бажынын саны өзүп, колхозтун орулга-зы угадып, колхозчуларын амыдыралы эюжидип эгелээн.

1965 чылда Нарын суурга даараныр чер ажыттыгын. Дааранылга чери идик даараа база цехтиг болган. Нам-оол Мөңгө идик даараа-рынга шылгарган, 1975 чылда Күш-ажылдың Кызыл Тук орден-биле шаантанган. Ша-к мындыг эрес-кежээ, шудургу кижилерин ачызында "Ком-мунизмче орук" колхозу 60 чылдарын эгезинден бээр республикада эки ажалдыг ажал-агыларын бирээзинге санадып келген. Мен бодум

өөм ишти Сайын Сотпа-биле 60 чылдарын эгезинде Нарын школазынга башкылап ажал-дап, башкылаашкындан аңгы-да, суурнуң бүгү-ле ажалда-рынга кирип, бичин-даа болза, улуг-хууусту кирип чораан боор бис деп бодаар мен. Нарынчылар улуг назы-лыг улусун езулап, хүндүлөп, алгап-йөрөп билер улус.

1995 чылда суму чагыр-газынын доктаал-шиптири-биле Михаил Белчээвичин чурттап турган кудумчузун оң ады-биле мөңгөжидип адааш, чурттап турган бажы-нынга мемориал самбарына тургускан. Тываның Алдан-Маадыр аттыг чурт-шынчыл музейинде Михаил Бел-чээвичин чуртун, күш-ажылчы намдарын болгаш орден-хавыяларын салган. Оон үлгөргөй күш-ажылчы Чазак бедии-биле үнөлөп көргөш, орденден аңгыда, хей-хей медалдар-биле шааннаан. Тыва Республи-каны Министрлер Чөвүлө-нин, Облпрофчөвүлөдүн, партия обкомунун хүндүлөп дөңгөжиге Михаил Белчээ-вичиниң ады чангыс удаа эвес кири бижиттинген.

Михаил Белчээвич 1968 чыл-да хүндүлүг дыштанылгаже үнгенин соонда, ол ажал-агыны Мижит Кыргысвич Дүтөр хүлээп алгаш, совхозтун ажалын улум сайзырады, СССР-ниң Дээди Советинин депутаттыгына чедир ажалдаан.

Кижиниң кылып каан ажалы үр-түннелдиг болган-да, кылган ажалы уттундур-бас артып каар. Тыва чонун үлгөргө домаанда мынчаар бижээн болгай: "Эки кылган ажал — элп чытпас алдар". Ам нарынчылар ол күш-ажылчы алдарны уламчылап, ажалдап, чурттап чоруурлар.

Мария СОТЛА

Күш-ажылдың хоочуну.

ТЕВЕЖИ ЭЖИМ

Билип кээримге-ле, ада-өгбөлөрүм төвөлериңе кы-жын шаанак, чайын терге сөөрткен чорурчү чүве.

Шаанак-терге чоруп албас берт-сынга төвени, бодунга аал-оранын чүдүрүп алгаш, кежүп чорурчун дыка эки сактыр мен. Бежен-алдан чылдар үезинде барык өргө бургузу хуула төвөлериң турган. Ынчангаш төвениң күжүн ажаллап турганы ол. Оон аңгыда төве малдын төөгү хөлчөк чымчак — езулуп "чымчак алдын" деп болур. А энгинин сүдүндөн хымчыты кылып алыр бис. Чеди хонук-тун дүргүндө бо амытан сүт ижер эвес, кончуг изги хүннерде элзиниң ховуга чылдар болгай. Чир чөм — төнниң хараганар баштары, шагар-ошт болгаш өске-даа өттөр. Ынчангаш төвениң ээди болгаш сүдү южиге эм.

Ховуга үнер төве-кудуру деп үнүш-ошт база бар. Ол оштун хеири төве кудуру кара олчаан. Ону шай кылдыр хай-ындырып алгаш, чыгыр хо-лааш ижерге, амданын тул-ган-на. Бо үнүш-оштун сүзү-үр нерв системасынга, чүр-кетиң ажалыңа эки ужу-дуз-алы дээрзин эрмендерин ба-дыткаан. Ынчангаш улусчүм-нээзиниң төве-кудурун ды-ка ажаллап турарын билир бис.

Ынчангы Ленин аттыг колхозтун тежеви өг-бүлөзи Дмитрий Дагба биле Алек-сандра Чулун хей чыл дүр-гүндө төве малдап келген. Олар төведен аңгыда, мыкыс-тыг бола, шээр малды база өстүрүп оларлар. Чагаан-Тологой кызыгар заставазы-не орук кыдында Калбак-Дашта олар хонаш-тургалыг. Эштерин болуп үк өг-бүлөгө келир мен. Кайзы-даа чугаакыр, хүндүлөчөл улус. Олар сонугулар, эскеричел болгаш баштак аагы-чаныг. Делегейде, чуртта, Тывада

өнүктүрү — бичин оолдар, бызаалар, инектер болганы ол. Бодун ап чорурчу, аажы-чаңы инексид-да ышкаш.

Ол үеде Көре сутнуг чо-гуна колхозтун сүт-бараан фермазы турган. Саанчылар сүдүн саап, хөөредип хайы-дыргаш, эжегейин калбак ыштарга, өг кырынга кал-бар турган. Кежээ аалчы-Керениң инектери ферма аалдарының чыгы-биле эртер. Төвези сүт ижиксээ, аажы-чаңы инексид, өгүн эжинче узун мойун сунгаш, хайныдырган сүтү курулалыптар турган.

Саанчылар эгезинде кө-рүп кааш: "Келдими, келди-ле?" деп белинээр, дөңдээр турган. Ол хөвээр оң шолазы Келдими апарган. 1995 чыл-да ховудан тывылган Келди-мейннн төөгүзү ыңдыг болган.

Бөгүндө төве бажы оран-чок кызылган. Моол хамаа-тырлар бистин бо малыстын чуртунче кирип сүтү эгелээн. Малчын эштерин кызыгаар черде хонаш-тургаларлыг, ыңчангаш ол дугайын кончуг эки билер. Олар база хей төвөлери оорга алыскаан. Эрзинче бар чыдагга, Бай-Даг ховузунын хей төвезинин бараанын чикени — анаа бадантык. Ховуга төве ак, сарыг, хүрөң барааныг кестүп чорур үлөр турган.

Мен малчын өгө өскөн болгаш малдын бүгү чүзү-нүңге ынаам хөлчөк. Малчын эштеримге чагып калган болза, шаг-үе чеже-даа берге болза, төве бажын улам көү-дөдир өстүрүм. Бо хүннерде ТАР-нын 80 чыл байырлыгы чоокшулап оран болгай. Алызындан ук-төөгүсүс мал-чын чон бис. Ынчангаш мал-чокта, Тыва чуртун келир үеги чок деп болур. Улуттук, энергетика, автоорук тудуу херек болбайн аар. Ынчалза-даа мал бажын өстүрери эң чутула деп билер оран мен.

Людмила СОДУНАМ.

С. К. Токаның 100 харлаарына уткуштур

ЧОГААЛЧЫ БОЛГАШ
КИЖИ

Токаны аажок хүндүлээр чораан мен. Салым-чолдун аайы-биле бир чыл кады ажал-даар, "Шын" солунга редак-торлай бергеш, оң-биле чоок танымчар аргалыг болган мен. Обкомга инструкторлай бергеш, солун, парлалга хар-ылап турган мен. Ынчан-гаш ажалым аайы-биле үргү-чү даргага кирип турдум. "Улуг даргага кирип дээш!" — деп, улус сүрээлээн хевирлиг чугаалаар чүве. "Улуг дарга" деп сөс Токаның ады-биле демей апарган.

Улуг даргага ужуражып, оң кабинетинче кирип дыка-ла сүрээлэңчиг ышкаш сагындырар. Чогум кире бер-геш, демги сүрээлде дораан уттултар сен. Улуг дарга уткуп келгеш, холундан аптар, бир-ле каттырыңгы чүвени чугаа-лаан турар. Чамдык даргалар ышкаш, столунун артында саадапкан, даргасын, кыыр-тап каап олурбас. Ындыг ча-зык-чагай кижини тыппас сен. Шаа ыңчаар сагыш-сет-килти салдына бээр.

Киж-биле чугаалажырда, улуг дарга анаа-ла-бир амды-ралчы чугаалан эгелээш, ону сонургап турар айтырыже чо-руту кирер. Ынчангаш сонургаан айтырыны бүгү талайы ажаллап алыр. Чамдык таваарылда чугаалавас ужурулгү безин чүвени чугаа-лапкан болуп сен, элпел чүве. Редакциянын машина-балгат дээш айтыры үстүр эвес, кандыг-бир албан черинге кирип, кандыг-бир даргаларга бараалгавас дээр. Ынчалза-даа Тока ышкаш ыңдыг чым-чак, элпел, чугаалаан сөзүң-ге элпиг, ыңдыг шийтирилги кижини тыппас сен.

Обкомга ажаллап турума чүве. Бир каттап аппарат ху-рали болуп дээш, чыгып келди-вис. Улуг дарга чөдүргүлээш, хөвөөн алгыткан, чугаалап эгеледи: "Бистик аппаратта чаа кижилер немешкен. Ажалдың үр-шын ам-даа эки билбес хевирлиг. Суракчы-лап чорааш, чедер-чөтпес-терин чер болганга эскерге-нин илеткеп келир-дир. Чедер-чөтпестери эскерген дораан ону дээр дээш кылып чоруктан хемчеглер дугайын чугаалайын турар. Ындыг сургакчылаашкынын ажалы биче. Оон ыңай кандыг-бир

черин ажалын кынаар, көөр комиссия тургузуп алгаш, ол комиссиянын кежигүннере биле ажаллашса, харын ыңды-мындыг кижилер ажаллашса чү-дөдир деп билинээр, таваары-галар бар-дир. Алды алаайн кылган ол шүгүмчүл басты-терге аажок ажалдык болган.

Чугаалакчылар оон езулуп түннелди үндүргөн. Кыры-биле сургакчылар чорукту соккаткан, үр хуусаалыг сургакчылаар апарган бис. Диганын тургускан акты-зын езуугаар "Шын" солунун бажынын бустуруп каалкан мен. Тока ол тудугта үш каткап көлгөн. Эске даргалар чангыс-даа келбээш. Мен ажаллап эгелээнимде, редакцияга улуг дарга бо-ла келир чүве. Ажалы чеже хире-даа чай чок болза, албан черлерин эртен эртелеп кезип кааптар, дарганын чаны ыңдыр турган.

Мен обкомга ажаллап тур-мада, райондан секретары-лар бо-ла долгап келир турган. "Улуг дарга кайы район баар деп тур?" Сургакчылааш дөң-галарга Тока үдөдир хөнүк чок. Сургакчылаар черин баш удур дыннаптас. Ынчангаш Хаактыг-Ажыктааш, Сесере-деп ашкаш, Именини, Баян-Таланын малчынарын кезип каалкаш келир. Малчынарын туур черлерин, аттарын безин билер. Токанын билбези малчын турбаан. Бир каттап мындыг каттырыңгы таваарылга болган. Улуг дарга Суш чөткөш, Туран хоорай-га, райкомга кире дүшкен. Телефон медээжөк дагал-турган. Кым боор дээш сегир-ип алган. Телефонга кижини дөңдөдир үнү дыңналып келген.

— Кым дыннап тур? — Чорумал кижидир. — Чорумал хамаан бе. Райкомун бири секретары-нга дамчыштыр бар. Тока кел чыдар-дир. Орук аксында уен-дан чыдар моожалары ай-чыскаалдыг кылдыр эттирип каап кер.

— Оон ыңай чүну дамчы-дар сен? Тока дыннап тур — дээш, Тока аажок каттырган дээр чүве. Ынчан "Тываның аныкта-ры" солунун редакторунга ажаллап турган мен. Обком-нун бюрозунче кел дээш, мын-дыг, Келиримге, чүтүле бю-рокежигүннери чыгып келген, мени манал олурлар. Мени төвөдөңгө ажаллашкан чорудар деп мындыг.

— Чөпө билбизим ажал-дыр. Ажаллап-ла келген черим солун, оон өске ажал билбес мен — дээш, ынаайн бардым. Тока олурган: — Кангай бажынга хар

чагыже оорга кайын боор? — деп мындыг. Дораан билген мен. Ынчан мээң кастыктарым дам-дум өлөрип кел чыткан чүве. Шынап-ла, баштын дүгү агаргыже аныктар солунунга оорга кайын боор деп бодан-гаш, ажалдаарыңа чөпшээ-решкен мен. Тока үнүң черле бедитпес чораан. Сагын-дырыг кылдыр, шүгүмчү-лээрде, чечен сөстүн дуазы-биле сөглөй кааптар турган. Оон хөрөктөнип, улус кончу-турганын черле көрбөз мен. Чечен сөс чөтпестери элп алыр оң чөпшээ чораан.

ЭЛДЭПТИГ СЕМИНАР. Токаның дугайында семинар болуп дээр деп мындыг. Чогаалчылардан С. Сюрю-оол, К. Кудажы, Э. Донгак, Д. Кулар, О. Сийн-оол болгаш өске-даа кижилер бар. Семи-нар Токаның чогаалдарынын дугайында, Кулар допчу илеткеп кылды. Оон соонда чогаалчылар боттарының саналдарына Токаның чо-гаалдарынын дугайында чугаа-лап кирипти. Дыңнап олур мен. Токаның чогаалдарын чүве арттырайн шүгүмчүлө-ле турлар. Тока — чогаалчы эвес, сөзү чечен чогаалдарын өске кижиге берип берип турган, Токаның чогаалын школа программасында уш-тур чүве дүшпелер. Хей чыда- "Шын" солунга редакторлап чораан кижиге силер чүнү чугаалаар силер дээш, мени тургусту. Чогаалчыларын аңгы шүгүмчүлдеринин сөстери хөрээмин өйүктөн ол боор: "Тос чадыр" турбаан болза, силерни романнары-на, тоожуларына кайын келген деп бодаар силер!" — деп аажок алгырган тур мен.

Миний келгеш, дыка-ла ыт-кан мен. Ынча хей чогаалчы-лар мурнуңа ыңчаар алгырар эргени мээң ким бергени? Мээң ол алгым семинарын ажалын будап каан ышкаш болду. Оон орта түннел үн-мээн. Бир чыл эртенде, де-мги чогаалчыларын бирээзин-ге ужуражы бердим.

— Чүү болду бо? Силер Токага удур кижиге чорудунар. Ам чоп Токаның чогаалдарын мактап, солунда хей чүве парлап алган сен? — деп айтырдим. — Токаның чогаалдарын номчуваан кижиге чордум — деп, серге-даа чок харыялаш. Чогаалай номчувайын чыт-каш, шүгүмчүлөп болуп бе? Пат кайгал каан мен.

Тока чогаалын боду биж-вейн, өске южиге бижидип ап турар деп дадалгазашкын ол семинарга туруп келген. Ол дугайын С. Сюрю-оол Тока-ны камгалат каан: — Токаның чогаалдарын ном кылдыр парлап турдум. Чогаалдарны боду бижип турган. Холунуң ужуң билдин-мес, тускай машинакчы күжү-биле номчуп ап, хоюлгаар турган бис.

Чогаалчынын ол чугаазын мен база бир таваарылга-биле бадантык бодалдым мен. Бир хүн солун номчуп оорума, те-лефон долгап келген, Тока дарга боду. Кымның дыннап турарын билеп алгаш, чугаалай-дыр.

— Мында бир материал бижип кагдым, ап ал. Дүрген чоруктуг южигден чорудурут. Кабинетин аксында чоруду-тарыңга белен тур мен. Холум ужуң орта билдинмес кижиге мен.

— Хол ужуң-даа чайлыг боор — деп кагдым. Шоолуп үр болбаанда, дар-ганын материалы мээң столум кырынга кээп дүштү. Черкети улуг ужуңгер-биле бижиди болду. Яймаа дээр кырган — бүтү назынында "Шын" солун-га машинакчылар келген кон-чуг улуг дүжүлүлүг, шыраак билитилгил чыгып. Чызылгы ма-териалды эде хал каар. Арга-лыг болза ажалыңа ша-к ыңдыг бердиген южигин улуг хавыя-биле шаңнаар чүве-дир ийи. Уе ыңдыг турган, кижиниң эрге-дужаалыңче көөр. Машинакчы кижиге, улуг-ла дээш, хүндүлөп бижик бээр турган.

Материалды Яймаага көр-гүзүмге, хол ужуң дораан танып каан.

— Улуг дарганың мате-риалы-ла-дыр бо!

— Хол ужуң силерге таныш болганда, бо материалы ап алгаш, хал кер — дидим. Черкетиң уран-чеченини кайгал каан бис. Билдинмес сөстөр таважы берзинер, менче долгаар силер деп дарга чугаалаан чүве. Шынап-ла, билдинмес сөстөргө бо-ла таважы бээр турган бис. Даргаже долгап, тодаралып ап турган бис. Колдуңда бис боттарымыз эки билбес болга-ныстан дарганы шүгүлөп турган бис. Дарганын ол очериги бисти сөс талазы-биле байыткан. Ынчангаш четтиргенини илереткен бис.

"Демократиянын" изиг тү-лүк үеги эртип бар чыдар

хевирлиг. Тураскаалче будук кудуп турганнарын чүрээ оожургаан ышкаш. Улуг назы-лыг кижилерниң чугаазыңа дыка-ла бүүрээр ийик мен. Б. К. Бугдечев мындыг чүдүлү меңээ чугаалаан чүве:

— Ынчан мен Респотреб-союзтун даргазы турган мен. Мени обкомдан кел дээш. Че-де бээрмге, Болат деп кижини партига чүте тудуп турар кижиге сен деп мындыг. Болат биске ажал-агы эргелекчи-зи турган. Обкомдан келгеш, коммунистерни чыгаш, Бо-латты партия кежигүннелден үндүрүпкен бис. Партиядан үндүрүптервиске, тургусту-руп алыр кижиге мен дээш Москваже чорулган. Уда-ваанда партия кежигүнүңге донгулда алгаш, кежигүңде хевээр артып калган болду.

— Канча артып калдың? — деп айтырамыска, таваар харыялаан.

— Контрларны баштың-чылары он бир кижини до-дораан адар дугайында Москвадан телеграмма кел-ген. Бо дугайында кымга-даа дыннаптас, телеграмманы өске кижиге көргүспөзүн шыгыны сагындырган. Чүнү канчаар аайын тыппайн, ам канчаар, Токага чед бердим. Телеграмманы көрүп ору-пуп, Тока дедир тудушкан:

— Ам канчаар, күүсөдир-ле болган-дыр сен. Телеграм-ма сенээ келген ышкыжыл — дидир. Оон соонда "контр хөвөө" эгелээн чүве-ле бол-гай. Москвага баарымга: "Бис база дукаал" күүсөдип турган бис, сенде буруу чүү боор?" — деп каан. Донгулда бергеш, чорудупкан бо-ла — деп, тайлыбыр ыңдыг болду. Моон алгаш көөрге, амытан чүвеге буруулуг кижиге чүгүле Тока дээрши эвес болуп дег. Бо талазы-биле Москва амытан чүвениң үнгөн дөзү болур. Токаның орунуга өске кижиге орган болза, ол оруктан ле-мей-ле чайлай баспас, чок болза ону Москваже кыйгыр-каш, өлүрүп каар турган. Тока дээрже ТАР-нын төп комите-динин Чингине секретары, обкомун бири секретары, амытан чүвени харылап турган кижиге-дир, ол хары-лапайын канчаар. Токаны шажалып алазындан ужул-байн тур мен. Ынчалза-даа амытан чүвеге Тока буруулуг дээр хөөңге каттышпас мен. Ынчангаш Оон Болат дуга-йында төөгүн кириген ужурум бо.

Тываларнын аразында кара сагыштыг, актыг кижилерни холтап, меге барымдаалар кирип, контрларны тып, үндүрүп турган кижилер бар болганы дыка-ла хомудан-чыг. Тока дег чаныш-сыныш чок удуртукчул болганы бичи тыва улустун аксыны-кежи болган-дыр. Тыва улус-тун тускай чоруду дээш Чамы камбы, ноан Буян-Бадиргы сууглар ышкаш Тыванын угааныг оолдары демисежи чорду. Урус улустун ачызында тыва улус тускайлан чорукту чедип ал, тыва дыллы тускай дыл кылдыр, тыва улустун дылы кылдыр арттырып алган. Ынчангаш тыва дыл нациянын дылы болу берген.

Делегейин картасынга топтап кер. Ам-даа он-он улус-тар миллион-миллион чурт-такчылыг чурттада эрге-шөлээ дээш демисешишпаан. Палестина, курдулар эрге-шөлээ дээш демиселге өлүп-кырып турлар. Эвээш санныг тыва улус эрге-шөлөзүн чедип алган, хей национал орус чонга камгалдып алган. Ол бүгү Токаның ачызы-дыр.

Тока Тывага амытан чү-вениң эгезин салган. Чүвени кы

ДЕЛЕГЕЙ — ЭРТКЕН НЕДЕЛЯДА

БО ЧЫЛЫН ИЮНЬ 25-ТЕН ИЮЛЬ 1-ГЕ чедир мурнуку-ла дүшкүрүп дөвискээрлерде ол байдал уламчылавышаан. Хамыктын мурнууда Югославияда байдалды ап көрөөлөрүн. Ол чурттуң мурнундагы президентизи Слободан Милошевич ам Голландияны Гаага хоорайында кара-башында хоругдаткан олурар, ону бөгүн байысаап эгелээр. С. Милошевичини тудуп хоругдааны дыка шуугаанын болуп турар. Чүгө дээрге АКШ болгаш оң чакыргазында турар НАТО, бир эвес Милошевичини туткаш, Гаагадан судунга даамчыдып бербес болза, (хуусааы июль 1-ге чедир турган) барыын тала силерге акша-хөргөңү таласын дөвискээрлерде деп негезин. Баштайгы үеде барык ийи миллиард хире долларны ол чуртка бээрин ааган. Олунча хөй акша-хөргөңүн чүгө бээр ол ынчаш? Эрткен чылын НАТО чурттары Югославияны хөй чеге буруудаткаш, чеден ийи хонук дүргүзүндө бомбалар, ракеталар-биле боолал келгеш, ол чуртту шууг дөмдөктөл каалган. А ургөдөшкенин эдери-биле ыңча долларны ааган.

Бо болушкун дээрге делегей практикасында туруп көрбөзүн дерзин бужар таарылга-дур. Югославиянын президентизи В. Коштуница бөзүн ону билбөзүн мен деп меделгеш, бо аажылаашкыны буруу шалкан.

РОССИЯНЫН ПАРЛАМЕНТИЗИНДЕН оон даргазы

Селезнев база оралакчызы Лалин олар радиога, телевидениеге меделгеш кылгаш, югослав президент турган кижини барып-барып дүне Белградтан Гаагаже аппараны дээрге, шууг болбаан херек-тир дээрлер. Ол дээрге долларга Милошевичини садып, орнапканы ол-дур. Милошевичини серб чазактын даргазы Джидигиниң шийтири-биле чорудулган. Оон кыдыг эргези-даа чок.

Чогум Милошевичини Гаагага чедир бергенин телевидениеге көргүстү. Ийи көчүрүп шыраак шаалаа оон ийи холундан тудуп алган, артында ыдалай аарак аппар чыдар болдулар. Чогум Милошевичини чыдар ерөөлүн эрткен чылын-на белеткеп каан, 15 дөрбөлчин метр шөлүг, телевизор база салып каан, серб дылда солунарлыг, ыңдыг болуп турар.

— Мени бажыңнааны политиктиг сылгадыр — деп, ол меделгеш, буруу чок дээрзин дыңнаткан. Ону байысаары каш-даа ай болур. Кол-ла буруудадан турары, Косовода албанары массалы-биле өлүрүп турганын, оон аңгыда Хорватияда, Боснияда хамааты дайын үезинде оон айтышкыны-биле хөй улусту база өлүргөн деп буруудадан турар. Олышкаш даштыкыда хөй акшаны шыгадып алган деп-даа турар. Бо херек дээрге Югославияның болуңга база АКШ-ка езу-дүмүк чок херек-тир.

Милошевичге болчуп, ону камгалаан хөй киж

жиржикилик чыскаал-негелде Белградка болган. Ыңчангаш байдал аажок нарын. Мен болаарымга, Милошевичини кажар арга-биле буруудадан, шийдиң каар болду бе! Серб чазактын даргазы ону тудуп хоругдаанын хамаарыштыр радио, телевидениеге чүгө чугаалааш, Югославиянын келир үезин болааш, ону Гаага судунга шийдиң бердиз дээр. Элден аа? Даштыкы чурт ону кылынар, мону кылынар дээрге, сегүрүп-ле турар. Милошевич ол судту ажыглааш, харын мурнуку Г. Димитров Германияга фашизмни кайы хире сойгалаан ийи, мурнуку югослав президент АКШ-ты, оон эвилелчилерин база ынчалдыр сойгалаар-ла боор.

ЭРТКЕН ЧЫЛЫН БАРЕНЦЕВО ДАЛАЙГА АЙЫП-ХАЛАПКА ТАВАРЫШКАН БИСТИН суг ада-биле чорур "Курск" хемевистик салым-чолуну дугайында даштыкы чурттарын киржигези-биле улуг белеткеп чоруп турар. Тодаргайлаарга, онзагай укур-уткалыг экспедицияны тургускан. Оон составында бистин таладан "И Петр" аттыг улуг корабль (Россияда эн улуг корабль артында самолеттар ап чорур), "Маршал Устинов", "Адмирал Харламов" база "Северодвинск" деп суг адаанда хемелерге укур корабль, камгалап судулар "Рудникий", "Алтай", "Памир", "Сави" деп госпиталь судно, экиндир чорур 2 кран, бир танкер, 5 вертолет,

транспорт ап чорур 2 самолет, оон аңгыда Голландияны (Mayo) деп суднозуну суг адаанда ажылдар экиндирчилери бактаап турар. Бо судноларны чамдызын септээрине 840 млн. рубль херек. Бо составты контр-адмирал Михаил Моцак удуртуп турар. "Курскни" суг адаандан көдүрери чоокку хүнерде эгелээр. Башкы талазын одура кезип алгаш, оон көдүрүр. Ажыл аажок нарын, ол кезинде чазылбаан ракеталар, торпедолар-даа бар чалаас.

МАКЕДОНИЯДА байдал дыка нарын болуп арттышаан. Аңаа НАТО-нуң чигине секретары Робертсон, Барыын Европа эвилелчинини ууртукчузу Х. Солана чорза-даа, дайын уламчылап турар. Чогум барыын талакы чурттарын киржигези-биле албаннар — Косовону хостаарының национал шерии бо-чепсез НАТО-нуң төлөөлөрине дүжаап бээр деп дугурушкан-даа болза, ол бүтпейн барган. Эрткен неделяны ортаа үезинде Македонияны оңгу талазында бо-чепсезтик албанар 600 киж 15 автобуска олтургаш, НАТО-нуң шериглериниң үдөлгөзи-биле кайнаар-даа чорупканы билдинмес деп даштыкыда меделгеш турар. Ужур болза ол 500 шериг НАТО-нуң төлөөлөрине дүжаап бээр болуп турган. Июль 1-де медээ-биле алмрга, албан националисттер азы Косовону хостаарының национал ше-

рийниң кезектери ол чурттуң сонгу талазында ийи суруну эжелеп алган.

ЧООККУ ЧӨӨН ЧҮК. Бо дөвискээрде байдал черле нарын-на болуп турар. База-ла Македонияда дайынны соксадыр дээр барыын тала хемчеглерни ап турза-даа, ында месилдежишкенин уламчылап турары дег, Чоокку Чөөн чүкте атылажышкынар хөвээр, барыын тала база бистин Россия-даа хемчеглерни ап, удурланышканы ийи талазын удуртукчулары-биле ужуражып турза-даа, байдал кижиниң боскунда доора чыдыпкан сөөк-биле дөмей.

Удур-дедир халдаашкынар, буруудадан чыккынар уламчылавышаан.

Израильдер Сирияны чүгө бомбалар бергени олынчаш? Сирия болза Ливанын мурнуу талазы Бекаа шынааы дээр дөвискээрде 30 ажыг муң шериглиг, олар Ливаны Израильден камгалап турар. Ыңчангаш Израиль болза Сирия дээрге террорчуларны ыдалап, чепсеглеп, бисче салып турар деп буруудадан келген. Оон уружу-дур. Ам Сирия биле Ливан Израиль агрессияга удур чүң канчаарын ийи чурттуң президентилери дугурушкан.

ЧЕЧНЯ. Бо республикада байдал чүгө бистин Россияны удуртукчуларына эвес, харын барыын талазын удуртукчуларына база аарышкылы айтыр. Австрияны Зильбург хоорайына (Франция-биле кызыгаарында ту-

рар) эгелээр Европа чурттарынын парламент Ассамблеяны хуралына база кирер апаары чугаажок. Чечняда байдал дыка нарын болуп арттышаан. Чогум бо неделя Россиянын кызыгааржылары Чечня биле Грузиянын аразында кызыгаарга турган чечен таланың бөлүк дээр-бечилерин хайгыл түнелинде тып көрүп алгаш, оларны бүзүлгөзү, каш хонук дүргүзүндө оларны-биле тулчуп келген. Ол дээрбечилериниң нити саны эки-ле билдинмес, радиога, телевидениеге дамчытканындан алырга, а чамдыкта 40-50, а оон сөөлүндө бир дынаарга, 80 киж-даа дээр. Чогум дагыларда, арга-ыш аразында улусту канчан тода санап алшыдаар деп. Ол бөлүктө даштыкылар, оон иштинде турктар, азербайджаннар база бар деп дамчыдып турду. Чечен таланың эн-не дайынчы, дуржулгалыг командирлериниң бирээзи Бараев оларны удуртуп турган. Ол дээрге Басевтиң барык он холу. Хөй удаа халдаашкынары организааан, ылаңгыя англи журналистерни, бистин НТВ телевидениниң корреспондентилерин база тудуп алган турган дерзин бөлүк-тур. Ам тулчушкуннар тенген. Бараев база өлүрткен. Бистин таладан ийи муң шериглер киришкен.

Седен ХЕРТЕК.

Уруглар болгаш чайгы дыштанылга ХӨГЛҮҮН, ЧАРАЖЫН МАГАДАДЫМ

Бо чылын "Чагытай" лагериниң 1-ги сезонунда 212 өөреникчи дыштанып эгелээр. Кым-даа басаан, чүм оят-сигенинг, шыпшың чыткан лагериниң корпустарынын аразында чаа дыштанып келген уруглар ол-бо манчажып, ойнап-хөглөп, чайганыр чайганып, чамдыктары кижизидикчи башкылары, жокайылары-биле таныжып, чайгы хөглүг дыштанып-лаже шымып кирипкенин.

Ук лагериниң начальниги Эмма Чадамбаева:

— Бо чылын "Чагытай" лагеринге хөй уруглар дыштанып келген. Оларга янзы-бүрү хоолуптур чемнери хөй-биле, сөөртүп эжеп алган бис. Арыг агаарлыг тайга чеге уруглар хөй чемнери болбай. Лагериниң 4 корпусунда 4 отряд бар. Отряд бүрүзүндө 56-57 өөреникчи хаара туттунган. Ук отрядтарда 4 кижизидикчи башкы, 8 жокайы ажылдап турар. Бо ийи, бир хүнде сезон иштинде кылып чорудар ажылдарыныс планарын тургузуп, дугуруш ап тур бис. Столоваяыста повара, ажылчылар каттышкаш, 7 киж уругларга амдангы аш-чемни кылып турар — деп, лагерьде байдалды дөмчүзү-биле таныштырды.

Бя аразында отрядтардан кижизидикчи башкылар кээп, Эмма Чадамбаева-биле чамдык айтырылар талазы-биле сүмележиң эгелдир. Оларны бирээзи улуг жокайы Юля Чүлдүмова Донгак болду. Ол боду Кызылдың №4 профессионал-техниктиг училищедө тыва дыл, литература башкылап турар болду. Чайгы лагерьге улуг жокайы уругларны ойнадыр-хөгледир талазы-биле кол харылаар киж болбай. Ыңчангаш оон-биле чугаалажып эгелдизис.

— Бо хүн эртен болур лагерь ажылдышкынынга белеткенип тур бис. Уруглар бурунгу хүн чаа келген. Чаңыл ыңдыг, узун орукка шылаан уругларны бир хүн дыштандыр апаар. Ыңчангаш аждадышкыныс эртен болур деп турары бо. Аңаа уруглар эң ийекейлиг киржир апаар. Ыңчангаш бо хүн кижизидикчи башкылар болгаш жокайылар отрядтарында уругларны аңаа белеткел турар. Аргалык-ла болза, дыштанып келген уруглардан киж бурзуу кандыг-бир оюнга киржир

ту негээр. Бо хүнну башкыларының дузазы-биле уруглар боттары эрттирер. Оон ыңай оолдар, уруглар аразында "Чагытайның үнү" деп ыры конкурсу эрттирер бис. Уран чүүлге кижизидилге база бистерде кол черни ээлээр. Танцы-сам меерейи (стартинейджер) эрттирери бисте чаңыл болган. Чараш кылдыр болуп ал чорутурун "Коса" (Россида краса), "Чагытайның даңгыназы" деп уруглар аразында, "Тажи-2001" деп оолдар аразында меерейлер хөлчөк улуг укур-дузалыг. Тоолдар хүнү, "Шевек холдар", "Алдын элзизинерге" деп поход. Нептун хүнү дээр планарыныс-ла хөй. Бо дээрге чүгө кол-колу-дур. Отрядтар боттары база оон

иштинге чорудар ажыл планары болуп — деп, Юля Чүлдүмова ажылдын планары-биле бистерни таныштырды.

Ол аразында дүштеки чөм үези чедип келген. Арыг агаарга, чымчак ногаан олт-сигенге, янзы-бүрү чечектерге бүгөдип, жокайылары-биле ойнап-хөглөп турган уругларны стоповадан дөжүрлүр чөмнөринге кийгырып эгеледи. Отряд бүрүзү чыскаалып, чаа өөреник эгелээр ырларын каттап, речеккаларын, девизтерин чогаалды, дүштеки чөмчө белеткенип эгеледи.

Чогувуста отрядта уруглар аразындан бир чаражы кончуг уругдан:

— Адың кымыл, уруум? Келген чериң, школаң, адаиң дугайың хөереп көрөм — деп баштактаны аарак дилептин.

— Адымын Аяна Одегей дээр. Кызылдың 9 дугаар школа-гимназиясында өөренип турар мен. Мөөреним — ударник. Аамны Зоа Одегей дээр. Ол Кызыл хоорайда хоорпода ажылдап турар. Авама аажок ынак мен. Ол дыка эки киж.

— Эр хөй! Мында, бо лагерьде, кандыг дыштанып эгелдизис?

— Мында дыка эки-дир! Долгандыр чараш арга-арыг. Башкыларыныс биске чаа солун оюнар, ырларны өөрөдип турар. Чаа эш-өөр-биле база таныжып алдым.

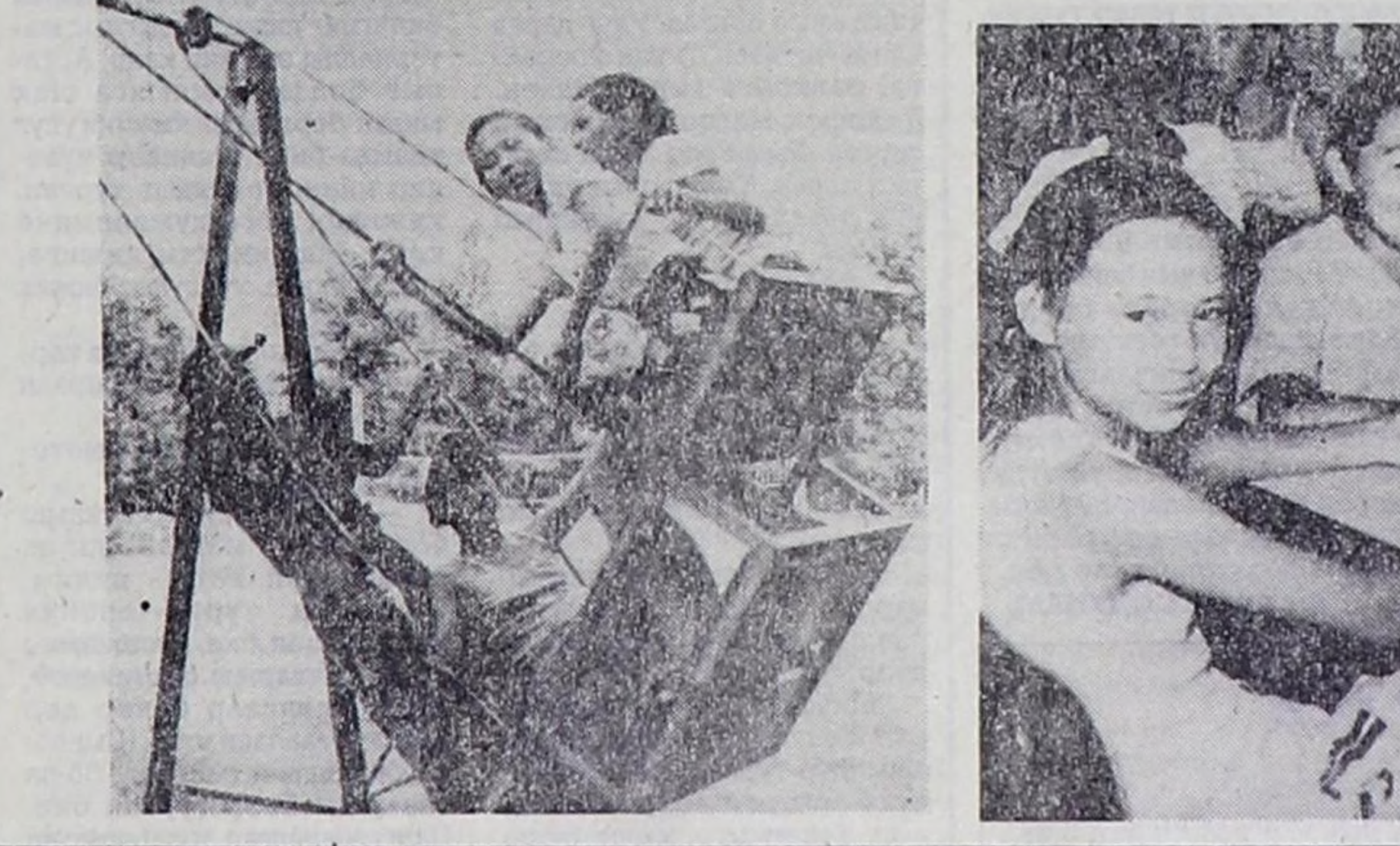
Ол аразында отряд чөмөнип чорур деп барды. Бичи Аянага болгаш еске-даа уругларга эки дыштанырын күздизис.

Ие-бойдустуң магалыын, ажы-төлдүн чаражын дээр өлчөйлиг бодалдарга үдөдип

алгаш, лагерьден чорутувус. Борис ОНДАР.

ЧУРУКТАРДА: Аяна Одегей (үстүндө); (адаанда) улуг жокайы Юля Донгак; лагерьиниң амыдыралы.

Василий БАЛЧЫЙ-ООЛДУН тырттырган чуруктары.

БИБЛИОТЕКА, ООҢ ЧУРТ-ШИНЧИЛЕР-ЧОГААЛДАР КИЛДИЗИ

САЛГАЛДАРГА ДАМЧЫДАР

Тываның А. С. Пушкин аттыг национал библиотеказы 1931 чылда тургустунган. Национал болгаш чурт-шинчилел-чогаалдар килдизи — библиотеканың кол килдистериниң бирээзи. Бо килдиз 1968 чылда ажыттылган. Мында Тыва дугайында база тыва дылда үнгөн номнары чүгө чыып, кадагалап турар эвес, килдизиниң ажыл-дакчылары ол номнары хүн бүрүдө номчукчуларга берип, номчудуп, янзы-бүрү ном делгелгелерин, баседаларын, допчулалдарын радио, телевидениеге кылып, эртемденер, чогаалчылар болгаш сурагыл кижилер-биле кезээлерин, ужуражылаарын, презентацияларын эрттирп турар. Бистин килдиз тыва дылда үнгөн номнары херектээз номчукчуларга улуг дузаы чедир чурт-шинчилел-чогаалдарының талазы-биле төп деп болур. Килдизиниң ажылчыны кол угланымшыкы — тыва чоңуңуң культуразын камгалаары болгаш хөгжүдери, Тываның төөгүзүн, үнүп турган номнарының байлаан салгалдарга дамчыдыр, тыва эртем ажылчыны, литератураның эң дээр дээр чогаалдарын сурталдаары. Ном хуваарының эрги системасы дүшкөн соонда, ол ажылдың чаа хевир чогудан библиотеканың номнары-биле чет-челээр бергедеп эгелээр. Ном үндүрер черлерде кандыг темаларда номнар үнерип деп айтыртыг хары чогудан республикада чылда чөмө ном үнүп турарын библиотекалар билбес. Оон мурунда Тыва дугайында номнар эвээр үнүп турган, а амгы үеде шууг ховартаан деп болур. Килдизиниң фондусунда бар номнар-биле сөөлү чылдарда номчукчуларын айтырып турар темалары дүүшпес болуп турар апаган. Республиканың социал-экономика байданынын, төөгүзүнүн, культуразынын дугайында чаа көрүш-биле бижиттиген, улусчу педагогика, улусчу психология дээр чыжектиг темаларга номнар чок. Устүнде санаттыг темаларга бижиттиген эртемденериниң ажылдары бар-даа болза, олар чырыкче үнээр, столдар иштинде шыгжатылгы чыдар, ону үндүрерде, ашкандырышкыны херек. Тываның эртемденериниң, университет башкыларының ажылдары Россияда, даштыкыда эртем ажылдарынын чыныдыларынга, сеткүүлдеринге парлаттып турар. Бир эвес номчукчуларга ол ажылдар чөмчө деп болаар болза, эртемденер, башкылар ыңдыг дындагыларны библиотекаларга үезинде дамчыдыр күзөңчиг.

Тыва улустуң чаңчылда.

Тываның А. С. Пушкин аттыг национал библиотеказының ахылдакчызы.

"МИР МЕБЕЛИ" МАГАЗИН

мебельди шийли, садып алырын саналдап тур. САДАР МЕБЕЛЬДЕР: өөреникчилер столдары, сандайлар 1880 рубльден өрү өртөктиг. Офистер мебели (8 янзы) — 17000 рубльден өрү өртөктиг. Чымчак мебель — 1950 рубльден өрү өртөктиг. Кухняга хереглээр мебель — 4900 рубльден өрү өртөктиг. Орун-дежек — 14500 рубльден өрү өртөктиг. Дөмүр-оруннар — 1800 рубль. Пружина блоктуг оруннар — 2200 рубльден өрү өртөктиг. Комодтар, тумбалар, уруглар столдары, еске-даа. **ЧАГЫЛГАР ЕЗУЛАР:** эмнелгелерге, школарга, офистерге; барларга, кафеелерге, столоваларга эт-херекселдерни кылып бээр. Хоорай иштинге мебельдерни халаска чедирер. Айың эң сөөлү суббота саңында 7 хуу чөгөлдөдү. Адрес: Кызыл хоорай, Заводская куудумчузу, 3а, (чаа автовокзалдың шөлүндө). Телефону 1-01-61.

ЧИТКЕНИН БАРЫМДАЛААШ...

Чыкыргана Хотак-ооловна Каллар-оолдун Кызылдың экономика болгаш эрге-хоойлу техникумун доосканы, бүртүккөн номери 1026, СБ 2606279 дугаарлыг, 2001 чылдың июль 8-те тывыскан диплому читкенин барымдаалааш, ону күш чок деп санаар.

ШЫН
Кызыл хоорай,
Красноармейская, 100,
Индекс 667000.
ТУРГУЗУКЧУЛАР: Тыва Республиканың Чааа болгаш "Шын" солун редакциянык коллективни
Кол редакторунуң хүзүлгезин күзүлгезин турар Күстүр САТ.

РЕДАКЦИЯ КОЛЛЕГИЯЗЫ:
Күстүр САТ, Елена Монгуш, Чымысмаа Монгуш, Айлан Монгуш, Сергей Хертек, Таал-оол Хертек.
РЕДАКЦИЯНЫҢ ТЕЛЕФОНАРЫ:
Кол редактор — 3-43-34, кол редакторунуң орапакчызы — 3-33-91.
Солун келбейн барганда, дараазында телефоннарже долгаар: 3-14-94.

КИЛДИСТЕР:
Нийтиел-политиктиг килдиз — 3-39-15, үлетпур болгаш медээлер килдизтери — 3-34-98, компьютер эрээли — 3-36-82, бухгалтерия — 3-41-16; Солунуң "Шын" солун редакциянык компьютер төгүлгө эрзэн болгаш чыскааган. Неделда үш каттап үнөр. Хөмчөзүл 2 парлалма ама.
Тыраж: 3848. Чагыл 70.

АГАР САНЬБЫС: № 40703810400000000000 АЛБ ОАО Банк "Тууакредит", Кызыл ИИН-1701008465; корр сч 301018106000000000729 БИК 049304729.
Солун Россия Федерациязынын Парлалга болгаш массалыг информация чөмчөктериниң талазы-биле хоолжулдуулааың чорутулганын контроль болгаш бүртүккөзү Тыва дөвискээр эртемденер бижиттиген.
Бүртүккөзүлгө дугаары — Т-00007. ТР-ның парлалга болгаш информация куркомитетиниң типографиязына парлаан. (Кызыл, Шеттевек-Кравченко, 1).
Солунда парлалганы материалдарың авторларың бодалдары редакцияның тургузу-биле дүшпейн барып болур. Айыттыганы сангалары болгаш еске-даа факталары, дындагылары дээр авторлар боттары харылаар.